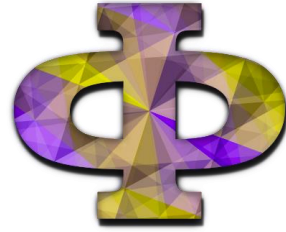

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΘΕΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η αντίληψη περί Θεού στον Καντ και στον Σπινόζα- Μια
συγκριτική μελέτη

Της φοιτητριάς - Κατερίνα Μαρίνου

Η εργασία αυτή υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του
Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης από το Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Τμήμα Φιλοσοφίας

Έτος Υποβολής: Δεκέμβριος, 2024

HELLENIC REPUBLIC
NATIONAL AND KAPODISTRICT
UNIVERSITY OF ATHENS

DEPARTMENT OF PHILOSOPHY

POSTGRADUATE STUDIES PROGRAM
"PHILOSOPHY"

POSTGRADUATE THESIS TOPIC

The Concept of God in Kant and Spinoza - A Comparative Study

Student - Katerina Marinos

This thesis was submitted as a requirement for the Master's Degree from the
National and Kapodistrian University of Athens

Department of Philosophy

Year of Submission: December, 2024

Εγκρίνεται από την Επιτροπή Εξέτασης:

Επιβλέπων/Νίκος Ερηνάκης

(Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής & Πολιτικής Φιλοσοφίας και
Φιλοσοφίας του Πολιτισμού στο Πανεπιστήμιο Κρήτης)

Μέλος/Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης

(Αναπληρωτής Καθηγητής Εφαρμοσμένης Ηθικής του Εθνικού και
Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών)

Μέλος/Αραμπατζης Γεώργιος

(Καθηγητής Τμήματος Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Αθηνών)

Λέξεις-κλειδιά

Kant, Spinoza, Θεός, νόμος, φύση

Keywords

Kant, Spinoza, God, law, nature

Περίληψη

Σκοπός

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής είναι η συγκριτική μελέτη της έννοιας του Θεού στα φιλοσοφικά πλαίσια του Immanuel Kant και του Baruch Spinoza. Διερευνά τις διαφορετικές αντιλήψεις τους για τον Θεό στο πλαίσιο των ευρύτερων μεταφυσικών, επιστημολογικών και ηθικών συστημάτων τους, αναδεικνύοντας τις σημαντικές διαφορές και ομοιότητες στις φιλοσοφικές τους προσεγγίσεις. Αναλύοντας τις προοπτικές τους, η παρούσα διπλωματική στοχεύει να παράσχει εικόνα για τον τρόπο με τον οποίο κάθε φιλόσοφος ενσωματώνει την έννοια του Θεού στα ευρύτερα φιλοσοφικά τους οράματα, με επιπτώσεις στις σύγχρονες μεταφυσικές και ηθικές συζητήσεις.

Μεθοδολογία

Η μελέτη χρησιμοποιεί συγκριτική μεθοδολογία, εξετάζοντας πρωτογενή κείμενα όπως η Κριτική του Καθαρού Λόγου και η Κριτική του Πρακτικού Λόγου του Καντ, καθώς και η Ηθική του Σπινόζα, για να αναλύσει την αντίληψη του κάθε φιλοσόφου για τον Θεό. Δευτερογενείς πηγές χρησιμοποιούνται για να παρέχουν ερμηνευτικές ιδέες και να πλαισιώσουν τη συγκριτική ανάλυση. Η προσέγγιση επιτρέπει τη συστηματική εξέταση των διαφορετικών ρόλων που διαδραματίζει ο Θεός στα αντίστοιχα συστήματά τους, εστιάζοντας στις απόψεις τους για τη φύση, την ελευθερία και την ηθική. Η μεθοδολογία αυτή αναδεικνύει τόσο κοινά στοιχεία όσο και θεμελιώδεις διαφορές στις προσεγγίσεις τους.

Αποτελέσματα

Η ανάλυση αποκαλύπτει ότι ο Καντ βλέπει τον Θεό ως ένα ουσιαστικό, αν και άγνωστο, αξίωμα του πρακτικού λόγου, απαραίτητο για τη συνοχή του ηθικού νόμου και την επίτευξη του ύψιστου αγαθού. Αντίθετα, ο Σπινόζα εξισώνει τον Θεό με τη φύση, υιοθετώντας μια πανθειϊστική άποψη όπου ο Θεός είναι η ενιαία ουσία όλης της πραγματικότητας. Αυτές οι διαφορετικές προοπτικές υπογραμμίζουν την έμφαση που δίνει ο Καντ στην ηθική αυτονομία και στα όρια της ανθρώπινης κατανόησης, ενώ το ντετερμινιστικό σύμπαν του Σπινόζα υποδηλώνει ότι η αληθινή ελευθερία έγκειται στην ορθολογική κατανόηση της αναγκαίας τάξης της φύσης.

Συμπεράσματα

Η διπλωματική καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι διαφορετικές απόψεις του Καντ και του Σπινόζα για τον Θεό αντανακλούν ευρύτερες διαφορές στις φιλοσοφικές τους δεσμεύσεις - την ηθική φιλοσοφία και τα επιστημολογικά όρια του Καντ έναντι του μεταφυσικού μονισμού και του ορθολογικού ντετερμινισμού του Σπινόζα. Αυτές οι διακρίσεις παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τις τρέχουσες συζητήσεις στη φιλοσοφία και τη θεολογία, τονίζοντας τη διαρκή σημασία των ιδεών του Καντ και του Σπινόζα για την κατανόηση του ρόλου του Θεού στην ανθρώπινη σκέψη και την ηθική ζωή.

Abstract

Purpose

The purpose of this thesis is to conduct a comparative study on the concept of God in the philosophical frameworks of Immanuel Kant and Baruch Spinoza. It explores their distinct understandings of God within their broader metaphysical, epistemological, and ethical systems, highlighting the significant differences and similarities in their philosophical approaches. By analyzing their perspectives, this thesis aims to provide insight into how each philosopher integrates the concept of God into their broader philosophical visions, with implications for contemporary metaphysical and ethical discussions.

Methodology

The study employs a comparative methodology, examining primary texts such as Kant's *Critique of Pure Reason* and *Critique of Practical Reason*, as well as Spinoza's *Ethics*, to analyze each philosopher's conception of God. Secondary sources are used to provide interpretive insights and frame the comparative analysis. The approach allows for a systematic examination of the different roles God plays in their respective systems, focusing on their views on nature, freedom, and ethics. This methodology highlights both shared elements and foundational differences in their approaches.

Results

The analysis reveals that Kant views God as an essential, though unknowable, postulate of practical reason, necessary for the coherence of moral law and the achievement of the highest good. In contrast, Spinoza equates God with nature, adopting a pantheistic view where God is the single substance of all reality. These differing perspectives underscore Kant's emphasis on moral autonomy and the limits of human understanding, whereas Spinoza's deterministic universe suggests that true freedom lies in the rational understanding of nature's necessary order.

Conclusions

The thesis concludes that Kant's and Spinoza's divergent views on God reflect broader differences in their philosophical commitments—Kant's moral philosophy and epistemological limits versus Spinoza's

metaphysical monism and rational determinism. These distinctions provide valuable insights for ongoing debates in philosophy and theology, emphasizing the enduring relevance of Kant and Spinoza's ideas in understanding the role of God in human thought and ethical life.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	4
Εισαγωγή.....	11
Παρουσίαση ερευνητικού ερωτήματος και στόχων.....	11
Επισκόπηση των φιλοσοφικών προοπτικών του Καντ και του Σπινόζα....	13
Σημασία της μελέτης της έννοιας του Θεού και στους δύο φιλοσόφους....	14
Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή στο Φιλοσοφικό Πλαίσιο.....	17
1.1. Φιλοσοφικό υπόβαθρο Καντ και Σπινόζα	17
1.2. Η έννοια του Θεού στη Φιλοσοφία	21
1.3. Μεθοδολογική προσέγγιση.....	25
1.4. Η έννοια του Θεού του Καντ.....	28
1.4.1. Ο Θεός στην Επιστημολογία του Καντ.....	33
1.4.2. Ο Θεός στον πρακτικό λόγο του Καντ.....	37
Κεφάλαιο 2: Η έννοια του Θεού του Σπινόζα	41
2.1. Ο Θεός στον μονισμό της ουσίας του Σπινόζα	41
2.2. Ιδιότητες του Θεού.....	45
2.3. Θεός και ανθρώπινη ελευθερία	49
2.4. Κριτική και ερμηνείες	54
2.4.1. Πανθεισμός στον Σπινόζα	57
2.4.2. Ηθική και Θεία	60
Κεφάλαιο 3: Συγκριτική Ανάλυση.....	63
3.1. Μεταφυσικά Πλαίσια	63
3.2. Επιστημολογικές επιπτώσεις.....	68
3.3. Ηθικές συνέπειες.....	72
3.4. Επιπτώσεις στη θρησκευτική σκέψη	76
Κεφάλαιο 4: Συμπεράσματα	81
4.1. Σύνοψη βασικών ευρημάτων	81

4.2. Φιλοσοφικές επιπτώσεις	84
4.3. Μελλοντικές κατευθύνσεις έρευνας	86
Βιβλιογραφικές αναφορές	89

Εισαγωγή

Αυτή η ενότητα εισάγει το ερευνητικό ερώτημα, θέτοντας τις βάσεις για τη σύγκριση της έννοιας του Θεού στον Καντ και τον Σπινόζα. Περιγράφει τους στόχους της μελέτης, διερευνά τις θεμελιώδεις διαφορές στις φιλοσοφικές τους προσεγγίσεις και τονίζει τη σημασία της εξέτασης των απόψεών τους για τη θεότητα.

Παρουσίαση ερευνητικού ερωτήματος και στόχων.

Η μελέτη της έννοιας του Θεού μέσα στα φιλοσοφικά πλαίσια του Ιμμάνουελ Καντ και του Μπαρούχ Σπινόζα προσφέρει μια συναρπαστική ευκαιρία να εξερευνήσουμε τις διαφορετικές προσεγγίσεις αυτών των δύο μεγάλων στοχαστών. Το ερευνητικό ερώτημα που οδηγεί την παρούσα έρευνα εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο ο κάθε φιλόσοφος κατανοεί και ενσωματώνει την ιδέα του Θεού στα ευρύτερα μεταφυσικά, επιστημολογικά και ηθικά συστήματά του. Με την εξέταση αυτών των διαφορών και ομοιοτήτων, η μελέτη επιδιώκει να φωτίσει βασικές πτυχές των φιλοσοφικών τους σχεδίων και τις ευρύτερες επιπτώσεις για τη σύγχρονη φιλοσοφία.

Ο Καντ, το έργο του οποίου βασίζεται στην κριτική φιλοσοφία του λόγου, θεωρεί τον Θεό ως απαραίτητο αξίωμα για τον πρακτικό λόγο, απαραίτητο για τη συνοχή της ηθικής φιλοσοφίας του. Στο πλαίσιο του Καντ, ο Θεός λειτουργεί ως ιδέα που καθοδηγεί την ηθική δράση και παρέχει το θεμέλιο για τις έννοιες της δικαιοσύνης και του ύψιστου αγαθού. Ωστόσο, ο Καντ θέτει επίσης όρια στην ανθρώπινη γνώση, υποδηλώνοντας ότι ο Θεός δεν μπορεί να γίνει

άμεσα γνωστός μέσω της ανθρώπινης λογικής, αλλά παραμένει μια αναγκαία ιδέα για την ηθική ζωή. Ο Σπινόζα, από την άλλη πλευρά, υιοθετεί μια ριζικά διαφορετική προσέγγιση. Στο σύστημά του, ο Θεός εξισώνεται με τη φύση, μια ενιαία, άπειρη ουσία που περιλαμβάνει όλη την πραγματικότητα. Απορρίπτοντας τον παραδοσιακό θεϊσμό, ο Θεός του Σπινόζα δεν είναι ένα προσωπικό ον, αλλά μια απρόσωπη δύναμη που κυβερνά όλα τα πράγματα μέσω της αναγκαιότητας.

Οι στόχοι της παρούσας μελέτης είναι η συγκριτική ανάλυση των αντίστοιχων αντιλήψεων του Καντ και του Σπινόζα για τον Θεό, αξιολογώντας πώς οι αντιλήψεις αυτές εντάσσονται στα ευρύτερα φιλοσοφικά τους συστήματα. Η μελέτη αποσκοπεί επίσης στην αξιολόγηση των πρακτικών και ηθικών επιπτώσεων των απόψεών τους για την ανθρώπινη ελευθερία, την ηθική και τη θρησκευτική σκέψη. Τέλος, η μελέτη επιδιώκει να συμβάλει στη συνεχιζόμενη συζήτηση για τον ρόλο του Θεού στη φιλοσοφία, αναδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο οι απόψεις των δύο αυτών στοχαστών εξακολουθούν να διαμορφώνουν τις σύγχρονες μεταφυσικές και ηθικές συζητήσεις.

Επισκόπηση των φιλοσοφικών προοπτικών του Καντ και του Σπινόζα.

Ο Ιμμάνουελ Καντ και ο Μπαρούχ Σπινόζα παρουσιάζουν δύο ξεχωριστά και σημαίνοντα φιλοσοφικά συστήματα που διαμόρφωσαν τη σύγχρονη σκέψη. Η φιλοσοφία του Καντ έχει τις ρίζες της στην κριτική του προσέγγιση, όπου προσπαθεί να οριοθετήσει τα όρια της ανθρώπινης γνώσης και κατανόησης. Η Κριτική του Καθαρού Λόγου είναι θεμελιώδης από αυτή την άποψη, προτείνοντας ότι ενώ μπορούμε να γνωρίζουμε τα φαινόμενα (τον κόσμο όπως μας φαίνεται), δεν μπορούμε να έχουμε άμεση γνώση των νοούμενων (των πραγμάτων καθαυτών) (Kant, 2004).

Η διάκριση αυτή δημιουργεί ένα πλαίσιο όπου η ανθρώπινη νόηση περιορίζεται εγγενώς από τις συνθήκες της πιθανής εμπειρίας. Το σύστημα του Καντ είναι επίσης βαθιά ηθικό, όπου στην Κριτική του Πρακτικού Λόγου τονίζει ότι η ηθική συμπεριφορά βασίζεται στο καθήκον, την αυτονομία και τον ηθικό νόμο, ο οποίος συνδέεται τελικά με το αξίωμα του Θεού, την ελευθερία και την αθανασία (Guyer, 2006- Allison, 1983).

Ο Σπινόζα, από την άλλη πλευρά, προσφέρει μια ριζικά διαφορετική άποψη της μεταφυσικής και της ηθικής. Η φιλοσοφία του είναι πανθειστική, όπως εκτίθεται στην Ηθική του, όπου ο Θεός θεωρείται ως η μοναδική ουσία από την οποία απορρέουν όλα τα υπόλοιπα. Για τον Σπινόζα, δεν υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ του Θεού και του σύμπαντος- οτιδήποτε υπάρχει είναι μέρος του Θεού, καθιστώντας την άποψή του ως μονοθεωρητική. Η ντετερμινιστική κοσμοθεωρία του απορρίπτει την ελεύθερη βούληση με την παραδοσιακή έννοια, αντιθέτως προτείνει ότι η πραγματική

ελευθερία προέρχεται από την κατανόηση της αναγκαίας τάξης της φύσης και την ευθυγράμμιση με αυτήν (Melamed, 2012- Nadler, 2006). Ο ορθολογισμός του Σπινόζα έρχεται σε αντίθεση με τον σκεπτικισμό του Καντ όσον αφορά τη γνώση του θείου, καθώς ο Σπινόζα πιστεύει ότι τα ανθρώπινα όντα μπορούν να επιτύχουν επαρκή κατανόηση του Θεού μέσω της λογικής (Garrett, 1996).

Ενώ ο Καντ δίνει έμφαση στα όρια της γνώσης και στη σημασία της ηθικής που βασίζεται στην αυτονομία, ο Σπινόζα εστιάζει στην ενότητα της ύπαρξης και στο ρόλο της ορθολογικής γνώσης για την επίτευξη της ελευθερίας. Και οι δύο στοχαστές προσφέρουν βαθιές ιδέες στη μεταφυσική, την επιστημολογία και την ηθική, αλλά τα συστήματά τους παραμένουν θεμελιωδώς διαφορετικά ως προς τις προσεγγίσεις τους για τον λόγο, τη φύση και το θείο (Guyer, 2006- Melamed, 2012).

Σημασία της μελέτης της έννοιας του Θεού και στους δύο φιλοσόφους.

Η έννοια του Θεού διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στα φιλοσοφικά συστήματα τόσο του Καντ όσο και του Σπινόζα, καθιστώντας τη μελέτη της κρίσιμη για την κατανόηση των ευρύτερων μεταφυσικών, επιστημολογικών και ηθικών πλαισίων τους. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, η οποία επιδιώκει να συγκρίνει τις απόψεις τους για τον Θεό, η ανάλυση των διαφορετικών προσεγγίσεών τους παρέχει πληροφορίες για το πώς κάθε φιλόσοφος ενσωματώνει το θείο στα γενικότερα φιλοσοφικά του οράματα. Για τον Καντ, ο Θεός είναι ένα αναγκαίο αξίωμα του πρακτικού λόγου, απαραίτητο για την πραγμάτωση του ύψιστου

αγαθού και για τη διασφάλιση της ηθικής τάξης του σύμπαντος (Byrne, 2017).

Υποστηρίζει ότι, ενώ τα ανθρώπινα όντα δεν μπορούν να γνωρίσουν τον Θεό μέσω της κερδοσκοπικής λογικής, η πίστη στον Θεό είναι ζωτικής σημασίας για την ηθική ζωή και την επιδίωξη της δικαιοσύνης, όπως περιγράφεται στην Κριτική του Πρακτικού Λόγου (Allison, 2004). Στην Κριτική του Καθαρού Λόγου, ο Καντ αναπτύσσει περαιτέρω αυτή την ιδέα παρουσιάζοντας τον Θεό ως ρυθμιστική αρχή που καθοδηγεί τη λογική, χωρίς όμως να προσφέρει συγκεκριμένες αποδείξεις για τη θεϊκή ύπαρξη (Guyer, 2016).

Αντίθετα, η αντίληψη του Σπινόζα για τον Θεό είναι ριζικά διαφορετική. Στην Ηθική του, ο Σπινόζα ορίζει τον Θεό ως την ενιαία ουσία της πραγματικότητας, απορρίπτοντας την έννοια ενός προσωπικού, υπερβατικού Θεού. Η πανθειϊστική του άποψη τοποθετεί τον Θεό ως συνώνυμο της φύσης και η κατανόηση του Θεού μέσω της λογικής οδηγεί στην ανθρώπινη ελευθερία και την ηθική άνθηση (Friedman, 1978; Garrett, 2009). Το ντετερμινιστικό πλαίσιο του Σπινόζα θεωρεί ότι τα πάντα προκύπτουν αναγκαστικά από τη φύση του Θεού, γεγονός που έρχεται σε έντονη αντίθεση με την έμφαση που δίνει ο Καντ στην ανθρώπινη ελευθερία και την ηθική αυτονομία. Αυτή η φιλοσοφική απόκλιση αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο ο κάθε φιλόσοφος οραματίζεται τη σχέση μεταξύ Θεού, φύσης και ανθρώπων (Melamed, 2012).

Η μελέτη της έννοιας του Θεού και στους δύο φιλοσόφους είναι ζωτικής σημασίας για την κατανόηση των συνεπειών των μεταφυσικών και ηθικών τους συστημάτων. Σχετίζεται επίσης άμεσα με το θέμα της διατριβής, καθώς παρέχει μια συγκριτική ανάλυση

του τρόπου με τον οποίο οι εν λόγω στοχαστές αντιλαμβάνονται τη θεότητα και τον ρόλο της στη διαμόρφωση της ανθρώπινης γνώσης, της ελευθερίας και της ηθικής (Nadler, 2006- Kisner, 2011).

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή στο Φιλοσοφικό Πλαίσιο

Το κεφάλαιο αυτό διερευνά τα φιλοσοφικά πλαίσια του Καντ και του Σπινόζα, εστιάζοντας στα ιστορικά τους πλαίσια και στις διαφορετικές προσεγγίσεις τους στην έννοια του Θεού. Εξετάζεται η συμβολή τους στον φιλοσοφικό διάλογο, περιγράφεται η μεθοδολογική προσέγγιση της μελέτης και αναλύονται οι απόψεις του Καντ για τον ρόλο του Θεού στην επιστημολογία και την ηθική.

1.1. Φιλοσοφικό υπόβαθρο Καντ και Σπινόζα

Το φιλοσοφικό υπόβαθρο του Immanuel Kant και του Baruch Spinoza έχει τις ρίζες του σε διαφορετικά ιστορικά πλαίσια που διαμόρφωσαν τις διαφορετικές προσεγγίσεις τους στη μεταφυσική, την επιστημολογία και την ηθική. Ο Καντ, που γεννήθηκε στο Königsberg το 1724, έζησε κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού, μιας περιόδου που χαρακτηρίζεται από την έμφαση στη λογική, τον ατομικισμό και την επιστημονική έρευνα. Η φιλοσοφία του αντανακλά το πνευματικό κλίμα της εποχής του, το οποίο προσπαθούσε να συμβιβάσει την εμπειρική γνώση που αποκτούσε μέσω της επιστήμης με τα μεταφυσικά και ηθικά ερωτήματα που έθετε η παραδοσιακή θεολογία (Allison, 2004).

Το έργο του Καντ επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από προσωπικότητες όπως ο Ισαάκ Νεύτωνας και ο Ντέιβιντ Χιουμ, οι οποίοι συνέβαλαν αντίστοιχα στην κατανόηση του φυσικού σύμπαντος και των περιορισμών της ανθρώπινης νόησης. Η κριτική φιλοσοφία του, και ιδίως η Κριτική του καθαρού λόγου (1781), ήταν

μια προσπάθεια να καθορίσει τα όρια του ανθρώπινου λόγου και να καθορίσει πώς μπορούμε να γνωρίσουμε τον κόσμο μέσω μιας σύνθεσης ορθολογισμού και εμπειρισμού (Guyer, 2016).

Από την άλλη πλευρά, ο Σπινόζα, που γεννήθηκε στο Άμστερνταμ το 1632, ήταν προϊόν της παλαιότερης ορθολογιστικής παράδοσης, επηρεασμένος από την καρτεσιανή φιλοσοφία και τον εβραϊκό σχολαστικισμό. Το διανοητικό περιβάλλον του Σπινόζα καθορίστηκε από την πάλη μεταξύ της θρησκευτικής ορθοδοξίας και του ανερχόμενου εκκοσμικισμού της πρώιμης νεότερης Ευρώπης, ο οποίος επεδίωκε την απελευθέρωση της φιλοσοφίας από τους θεολογικούς περιορισμούς (Nadler, 2006; Garrett, 2009). Σε αντίθεση με τον Καντ, ο οποίος διατηρούσε μια διάκριση μεταξύ του εμπειρικού και του μεταφυσικού κόσμου, ο Σπινόζα ανέπτυξε ένα μονιστικό σύστημα στο οποίο ο Θεός και η φύση είναι ταυτόσημοι, απορρίπτοντας τον δυισμό του Ντεκάρτ. Η Ηθική του (1677) έθεσε ένα μεταφυσικό πλαίσιο που εξάλειψε την υπερβατικότητα του Θεού, προτείνοντας αντ' αυτού ότι τα πάντα στην ύπαρξη είναι εκδήλωση μιας ενιαίας, άπειρης ουσίας που την ονόμασε «Θεό ή Φύση» (Melamed, 2012). Αυτή η ριζοσπαστική θέση, παράλληλα με την αιτιοκρατική του άποψη για το σύμπαν, έφερε τον Σπινόζα σε άμεση αντίθεση με τα θεολογικά και φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής του, οδηγώντας τον στον αφορισμό του από την εβραϊκή κοινότητα του Άμστερνταμ.

Μια βασική διαφορά μεταξύ του Καντ και του Σπινόζα έγκειται στις αντίστοιχες απόψεις τους για την ανθρώπινη γνώση και το ρόλο του Θεού στη μεταφυσική έρευνα. Για τον Καντ, η ανθρώπινη γνώση είναι εγγενώς περιορισμένη από τις συνθήκες της δυνατής εμπειρίας,

πράγμα που σημαίνει ότι μπορούμε να γνωρίζουμε τα πράγματα μόνο όπως μας εμφανίζονται (φαινόμενα) και όχι όπως είναι από μόνα τους (νοούμενα) (Allison, 2004). Στην Κριτική του Καθαρού Λόγου, ο Καντ υποστήριξε ότι, ενώ μπορούμε να συμπεράνουμε την ύπαρξη του Θεού μέσω της ηθικής και της πρακτικής λογικής, δεν μπορούμε να γνωρίσουμε τον Θεό μόνο μέσω του κερδοσκοπικού λόγου (Ameriks, 2003). Για τον Καντ, ο Θεός χρησιμεύει κυρίως ως ηθικό αξίωμα, απαραίτητο για τη συνοχή της ηθικής ζωής, αλλά πέρα από το πεδίο της εμπειρικής γνώσης (Guyer, 2016).

Αντίθετα, ο Σπινόζα απέρριψε την ιδέα ότι η ανθρώπινη γνώση περιορίζεται με αυτόν τον τρόπο. Στο ορθολογικό του σύστημα, τα ανθρώπινα όντα μπορούν να επιτύχουν επαρκή κατανόηση του Θεού μέσω της λογικής, καθώς ο Θεός δεν είναι ένα ξεχωριστό, άγνωστο ον, αλλά η ίδια η ουσία της πραγματικότητας. Η Ηθική του Σπινόζα θεωρεί ότι η διανοητική αγάπη του Θεού, ή «*amor Dei intellectualis*», οδηγεί στην ανθρώπινη ελευθερία, η οποία επιτυγχάνεται όχι μέσω της αυτονομίας από τους φυσικούς νόμους, όπως πίστευε ο Καντ, αλλά μέσω της κατανόησης της αναγκαιότητας αυτών των νόμων (Garrett, 2009).

Παρά τις διαφορές τους, υπάρχουν επίσης σημαντικές ομοιότητες στον τρόπο με τον οποίο ο Καντ και ο Σπινόζα αντιμετωπίζουν ηθικά ζητήματα, ιδίως όσον αφορά τη σχέση μεταξύ της ανθρώπινης ελευθερίας και της ηθικής υποχρέωσης. Ο Καντ στην Κριτική του Πρακτικού Λόγου (1788) υποστηρίζει ότι ο ηθικός νόμος, ο οποίος εκφράζεται μέσω της κατηγορηματικής προσταγής, αποτελεί εκδήλωση της ανθρώπινης ελευθερίας, καθώς αντανακλά την ικανότητα των λογικών πρακτόρων να ενεργούν σύμφωνα με

καθολικές αρχές και όχι με απλή κλίση. Για τον Καντ, η ύπαρξη του Θεού αποτελεί αναγκαίο αξίωμα για την ηθική ζωή, διότι μόνο σε έναν θεϊκά διατεταγμένο κόσμο μπορεί να επιτευχθεί το ύψιστο αγαθό -όπου η αρετή οδηγεί στην ευτυχία. Ο Σπινόζα, ενώ απορρίπτει τον προσωπικό Θεό του θεισμού, τονίζει ομοίως την ηθική σημασία της κατανόησης της αναγκαιότητας της φύσης και της ευθυγράμμισης με την ορθολογική τάξη του σύμπαντος (Guyer, 2016; Valera & Vidal, 2022).

Κατά την άποψη του Σπινόζα, η ανθρώπινη ελευθερία συνίσταται στην αναγνώριση της αναγκαιότητας όλων των πραγμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικών μας πράξεων, ως εκφράσεων της θείας ουσίας (Kisner, 2011). Έτσι, και οι δύο φιλόσοφοι, αν και προέρχονται από διαφορετικές μεταφυσικές προϋποθέσεις, βλέπουν την ευθυγράμμιση του ανθρώπινου λόγου με μια ανώτερη ηθική ή ορθολογική τάξη ως κεντρική για την ηθική ζωή.

Η μελέτη του φιλοσοφικού υπόβαθρου του Καντ και του Σπινόζα είναι απαραίτητη για την κατανόηση των ευρύτερων συστημάτων τους και των τρόπων με τους οποίους προσεγγίζουν βασικά φιλοσοφικά προβλήματα. Η κριτική φιλοσοφία του Καντ αντιπροσωπεύει μια σύνθεση του ορθολογισμού και του εμπειρισμού, θεμελιωμένη στην έμφαση του Διαφωτισμού στην ανθρώπινη αυτονομία και στα όρια της γνώσης. Η φιλοσοφία του εξακολουθεί να ασκεί επιρροή στις σύγχρονες συζητήσεις για την ηθική, την επιστημολογία και τη φιλοσοφία της θρησκείας (Ameriks, 2006).

Ο Σπινόζα, στέκεται ως μια μορφή του πρώιμου νεωτερικού ορθολογισμού, του οποίου η μονιστική μεταφυσική και ο ηθικός ντετερμινισμός προσφέρουν μια ριζικά διαφορετική άποψη για το σύμπαν ως ένα αλληλένδετο, αναγκαίο σύνολο. Η πανθειστική αντίληψή του για τον Θεό εξακολουθεί να εμπνέει συζητήσεις στη μεταφυσική, την ηθική και τη φιλοσοφία της θρησκείας (Melamed, 2012). Ενώ ο Καντ τονίζει τους περιορισμούς της ανθρώπινης γνώσης και την αναγκαιότητα της ηθικής πίστης, ο Σπινόζα προσπαθεί να ξεπεράσει αυτούς τους περιορισμούς ταυτίζοντας τον Θεό με την ορθολογική τάξη της ίδιας της φύσης. Αυτή η θεμελιώδης διαφορά στις προσεγγίσεις τους υπογραμμίζει τον πλούτο των αντίστοιχων φιλοσοφιών τους και τη διαχρονική σημασία των ιδεών τους στη σύγχρονη σκέψη (Boehm, 2014; Tomaszewska, 2022).

1.2. Η έννοια του Θεού στη Φιλοσοφία

Η έννοια του Θεού έχει αποτελέσει κεντρικό σημείο αναφοράς της φιλοσοφικής σκέψης σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας, με τη σημασία της να εκτείνεται στη μεταφυσική, την ηθική και την επιστημολογία. Οι φιλόσοφοι προσπαθούν από καιρό να κατανοήσουν τη φύση και την ύπαρξη του Θεού, καθώς και τις συνέπειες των θεϊκών ιδιοτήτων, όπως η παντοδυναμία, η παντογνωσία και η καλοσύνη. Ο ρόλος του Θεού στη φιλοσοφία δεν είναι απλώς θεολογικός, αλλά επεκτείνεται σε ευρύτερα φιλοσοφικά ερωτήματα σχετικά με τη φύση της πραγματικότητας, την ηθική και την ανθρώπινη κατανόηση. Ως εκ τούτου, η εξέταση του τρόπου με

τον οποίο οι διάφορες φιλοσοφικές παραδόσεις προσεγγίζουν την έννοια του Θεού παρέχει πληροφορίες για ευρύτερα μεταφυσικά και ηθικά ζητήματα (Morris, 2002). Ειδικότερα, οι συνεισφορές του Immanuel Kant και του Baruch Spinoza στη φιλοσοφική συζήτηση για τον Θεό αποκαλύπτουν δύο διαφορετικές και σημαίνουσες προοπτικές που συνεχίζουν να διαμορφώνουν τη σύγχρονη φιλοσοφική έρευνα.

Ένα από τα θεμελιώδη ερωτήματα για τον Θεό στη φιλοσοφία αφορά το αν η ύπαρξη του Θεού μπορεί να γίνει γνωστή μόνο με τη λογική ή αν απαιτείται πίστη. Το ερώτημα αυτό έχει προκαλέσει εκτεταμένη συζήτηση μεταξύ των παραδόσεων του ορθολογισμού και του εμπειρισμού. Ο Σπινόζα, για παράδειγμα, εκπροσωπεί την ορθολογιστική παράδοση υποστηρίζοντας ότι ο Θεός, ως η άπειρη ουσία του σύμπαντος, μπορεί να γίνει γνωστός μέσω της λογικής και είναι ταυτόσημος με τη φύση (Wierenga, 2018).

Αντίθετα, ο Καντ αμφισβητεί την ιδέα ότι η ανθρώπινη λογική είναι ικανή να γνωρίσει τον Θεό με οποιαδήποτε κερδοσκοπική ή θεωρητική έννοια. Για τον Καντ, ο Θεός υπάρχει ως αναγκαίο αξίωμα του πρακτικού λόγου, ιδίως στο πλαίσιο της ηθικής φιλοσοφίας, αλλά παραμένει πέρα από τα όρια της θεωρητικής γνώσης (Boehm, 2014). Αυτή η απόκλιση μεταξύ του Καντ και του Σπινόζα αναδεικνύει δύο κεντρικά ζητήματα στη φιλοσοφική συζήτηση για τον Θεό: το επιστημολογικό ερώτημα για το πώς ή αν οι άνθρωποι μπορούν να γνωρίσουν τον Θεό και το μεταφυσικό ερώτημα για το τι είδους ον είναι ο Θεός.

Η φύση του Θεού είναι ένα άλλο βασικό φιλοσοφικό ζήτημα, ιδίως όσον αφορά τις θεϊκές ιδιότητες όπως η παντοδυναμία, η

παντογνωσία και η αναγκαιότητα. Οι παραδοσιακές θειϊστικές απόψεις συχνά περιγράφουν τον Θεό ως ένα προσωπικό ον με την ικανότητα να αλληλεπιδρά με τον κόσμο με σκόπιμο τρόπο, διαθέτοντας ιδιότητες όπως η παντοδυναμία (Hick, 1988).

Αντίθετα, ο Θεός του Σπινόζα, όπως διατυπώνεται στην Ηθική, δεν είναι μια προσωπική ή υπερβατική θεότητα, αλλά μάλλον μια άπειρη ουσία από την οποία προκύπτουν αναγκαστικά όλα τα πράγματα. Η απόρριψη από τον Σπινόζα των ανθρωπομορφικών αντιλήψεων για τον Θεό αποτελεί σημαντική ρήξη με τον παραδοσιακό θειϊσμό και εισάγει μια πανθειϊστική κατανόηση στην οποία ο Θεός ενυπάρχει μέσα στον φυσικό κόσμο (Yovel, 1973). Η άποψη αυτή εγείρει φιλοσοφικές προκλήσεις σχετικά με τη δυνατότητα της ανθρώπινης ελευθερίας και ηθικής ευθύνης σε ένα ντετερμινιστικό σύμπαν όπου τα πάντα καθορίζονται αναγκαστικά από τη φύση του Θεού.

Η άποψη του Καντ για τον Θεό, ενώ εξακολουθεί να ασκεί κριτική στον παραδοσιακό θειϊσμό, προσφέρει μια διαφορετική λύση στη σχέση μεταξύ Θεού και ηθικής. Στην Κριτική του Πρακτικού Λόγου, ο Καντ υποστηρίζει ότι η πίστη στον Θεό είναι απαραίτητη για τη συνοχή του ηθικού νόμου. Ενώ ο Καντ συμφωνεί με τον Σπινόζα ότι η ύπαρξη του Θεού δεν μπορεί να γίνει γνωστή μέσω του κερδοσκοπικού λόγου, επιμένει ότι η πίστη στον Θεό είναι απαραίτητη για την πρακτική πραγμάτωση του ύψιστου αγαθού, όπου η αρετή και η ευτυχία ευθυγραμμίζονται (Lord, 2011).

Το ηθικό επιχείρημα του Καντ για τον Θεό αντανακλά την ευρύτερη μεταφυσική του δέσμευση για τα όρια της ανθρώπινης γνώσης και τον ρόλο της πίστης στη θεμελίωση της ηθικής

συμπεριφοράς. Έτσι, ενώ ο Καντ δεν παρουσιάζει τον Θεό ως ενυπάρχοντα με τον ίδιο τρόπο που το κάνει ο Σπινόζα, ενσωματώνει ομοίως την έννοια του Θεού στο ηθικό του πλαίσιο, τονίζοντας την πρακτική αναγκαιότητα της πίστης στον Θεό για την ηθική ζωή (Boehm, 2014).

Τόσο ο Καντ όσο και ο Σπινόζα συνέβαλαν σημαντικά στη φιλοσοφική συζήτηση για τη φύση του Θεού, αλλά το έκαναν με βαθιά διαφορετικούς τρόπους. Η αντίληψη του Σπινόζα ότι ο Θεός είναι ταυτόσημος με τη φύση προκαλεί τις παραδοσιακές θεολογικές απόψεις και ανοίγει νέες δυνατότητες για την κατανόηση του θείου σε σχέση με τον φυσικό κόσμο. Η απόρριψη ενός προσωπικού, υπερβατικού Θεού και η ντετερμινιστική θεώρησή του για το σύμπαν συνέχισαν να επηρεάζουν τη σύγχρονη φιλοσοφία, ιδίως στις συζητήσεις για τον πανθεισμό, την ηθική και τη φύση της πραγματικότητας (Hughes, 2005). Η κριτική φιλοσοφία του Καντ, από την άλλη πλευρά, θέτει αυστηρά όρια στην ανθρώπινη γνώση, ενώ ταυτόχρονα υποστηρίζει την πρακτική αναγκαιότητα της πίστης στον Θεό για χάρη της ηθικής. Αυτές οι αντίθετες απόψεις αντανακλούν ευρύτερα φιλοσοφικά ζητήματα σχετικά με τα όρια της ανθρώπινης γνώσης, τη φύση της ελευθερίας και τη σχέση μεταξύ ηθικής και μεταφυσικής (Boehm, 2014- Lord, 2011).

Η μελέτη της έννοιας του Θεού στη φιλοσοφία, ιδίως μέσα από τα έργα του Καντ και του Σπινόζα, ρίχνει φως στις διαρκείς φιλοσοφικές προκλήσεις της κατανόησης του θείου. Το αν ο Θεός μπορεί να γίνει γνωστός μέσω της λογικής, το αν ο Θεός είναι προσωπικό ον ή απρόσωπη ουσία και το πώς ο Θεός σχετίζεται με την ανθρώπινη ηθική και ελευθερία παραμένουν κεντρικά

ερωτήματα στη φιλοσοφία της θρησκείας. Ο Καντ και ο Σπινόζα προσφέρουν δύο διαφορετικούς δρόμους για την προσέγγιση αυτών των ερωτημάτων, ο καθένας με τα δυνατά του σημεία και τους περιορισμούς του. Η έμφαση του Καντ στην ηθική αναγκαιότητα του Θεού, σε συνδυασμό με τον σκεπτικισμό του για τα όρια της ανθρώπινης γνώσης, παρέχει ένα κρίσιμο πλαίσιο για την κατανόηση του ρόλου της πίστης στην ηθική ζωή. Ο ριζοσπαστικός μονισμός και ο πανθεϊσμός του Σπινόζα, εν τω μεταξύ, αμφισβητούν τις παραδοσιακές απόψεις για τον Θεό και προσφέρουν ένα όραμα του σύμπαντος ως ένα αναγκαίο και διασυνδεδεμένο σύνολο, το οποίο διέπεται από την ενυπάρχουσα θεϊκή ουσία (Yovel, 1973-Boehm, 2014). Μαζί, οι συνεισφορές τους εξακολουθούν να επηρεάζουν τις σύγχρονες φιλοσοφικές συζητήσεις σχετικά με τη φύση του Θεού και τα έσχατα ερωτήματα της ύπαρξης, της ηθικής και της γνώσης.

1.3. Μεθοδολογική προσέγγιση

Η συγκριτική μεθοδολογία που χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη έχει ως στόχο να αναλύσει τις φιλοσοφικές διαφορές και ομοιότητες μεταξύ του Ιμάνουελ Καντ και του Μπαρούχ Σπινόζα, ιδίως σε σχέση με τις αντιλήψεις τους για τον Θεό. Η συγκριτική ανάλυση είναι μια ευρέως υιοθετούμενη προσέγγιση στις φιλοσοφικές σπουδές, καθώς επιτρέπει την κριτική εξέταση του τρόπου με τον οποίο διαφορετικά φιλοσοφικά συστήματα προσεγγίζουν παρόμοια ερωτήματα ή προβλήματα. Συγκρίνοντας την κριτική φιλοσοφία του Καντ, η οποία τονίζει τα όρια της

ανθρώπινης γνώσης και την αναγκαιότητα της πίστης στον Θεό για την ηθική συνοχή, με το ορθολογιστικό, μονιστικό σύστημα του Σπινόζα, το οποίο ταυτίζει τον Θεό με τη φύση, η μελέτη αποσκοπεί στην ανάδειξη των θεμελιωδών διαφορών στα μεταφυσικά, επιστημολογικά και ηθικά τους πλαίσια.

Η συγκριτική μέθοδος περιλαμβάνει επίσης τη σύνθεση των απόψεων των δύο φιλοσόφων για το ρόλο του Θεού στο σύμπαν, εστιάζοντας στις διαφορετικές προσεγγίσεις τους για τη φύση, την ελευθερία και την ηθική. Η μεθοδολογία αυτή επιτρέπει τη συστηματική διερεύνηση των ευρύτερων φιλοσοφικών συνεπειών των απόψεών τους, εμπλουτίζοντας έτσι το διάλογο για τη μεταφυσική και τη φιλοσοφία της θρησκείας.

Οι πηγές και οι αναφορές που χρησιμοποιούνται σε αυτή τη συγκριτική ανάλυση έχουν επιλεγεί προσεκτικά ώστε να παρέχουν ολοκληρωμένη εικόνα των έργων και των δύο φιλοσόφων. Βασικά κείμενα όπως η Κριτική του Καθαρού Λόγου και η Κριτική του Πρακτικού Λόγου του Καντ χρησιμεύουν ως βάση για την κατανόηση των απόψεών του σχετικά με τα όρια της γνώσης και τον ρόλο του Θεού στην ηθική φιλοσοφία. Η Ηθική του Σπινόζα αποτελεί κεντρικό σημείο για την ανάλυση της πανθειστικής αντίληψής του για τον Θεό και της ντετερμινιστικής του άποψης για το σύμπαν. Δευτερογενείς πηγές, συμπεριλαμβανομένων των επιστημονικών έργων του Boehm (2014) για την κριτική του Καντ στον Σπινόζα και του Hughes (2005) για τη φύση του Θεού, προσφέρουν κριτικές ερμηνείες και ανάλυση του πλαισίου που βοηθούν στην πλαisiώση της συγκριτικής συζήτησης.

Επιπλέον, φιλοσοφικά σχόλια όπως το βιβλίο του Lord (2011) Kant και Σπινόζα παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για το πώς οι ιδέες του Καντ και του Σπινόζα έχουν ερμηνευτεί και συζητηθεί στο σύγχρονο φιλοσοφικό διάλογο. Αυτές οι πηγές επιτρέπουν μια διαφοροποιημένη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο και οι δύο φιλόσοφοι αντιλαμβάνονται τον Θεό και συμβάλλουν στην ευρύτερη φιλοσοφική συζήτηση για τις θεϊκές ιδιότητες και τη φύση της πραγματικότητας.

Μια από τις κύριες προκλήσεις στη σύγκριση του Καντ και του Σπινόζα έγκειται στις θεμελιωδώς διαφορετικές φιλοσοφικές μεθοδολογίες τους. Η κριτική φιλοσοφία του Καντ δομείται γύρω από την ιδέα ότι η ανθρώπινη λογική είναι περιορισμένη και ότι ορισμένες πτυχές της πραγματικότητας, όπως ο Θεός, είναι άγνωστες μέσω της κερδοσκοπικής λογικής, αλλά πρέπει να γίνουν αποδεκτές για ηθικούς λόγους. Αντίθετα, ο ορθολογισμός του Σπινόζα υποστηρίζει ότι τα πάντα, συμπεριλαμβανομένου του Θεού, μπορούν να γίνουν γνωστά μέσω της λογικής, καθώς ο Θεός είναι ταυτόσημος με την ίδια τη φύση. Αυτή η απόκλιση δημιουργεί προκλήσεις στην ευθυγράμμιση των πλαισίων σύγκρισής τους. Μια άλλη δυσκολία προκύπτει από τα διαφορετικά ιστορικά πλαίσια και τις διαφορετικές πνευματικές επιρροές που διαμόρφωσαν τη σκέψη τους.

Το έργο του Καντ επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τις ιδέες του Διαφωτισμού, τη νευτώνεια φυσική και τις ηθικές συνέπειες της ελευθερίας, ενώ ο Σπινόζα επηρεάστηκε από τον καρτεσιανό ορθολογισμό και την άνοδο του πρώιμου νεωτερικού κοσμικισμού. Αυτά τα ιστορικά και φιλοσοφικά συμφραζόμενα πρέπει να

περιηγηθούμε προσεκτικά για να εξασφαλίσουμε μια ακριβή σύγκριση των ιδεών τους. Με την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων, η συγκριτική μεθοδολογία που χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη αποσκοπεί στην παροχή μιας ισορροπημένης και αυστηρής ανάλυσης του τρόπου με τον οποίο οι απόψεις του Καντ και του Σπινόζα για τον Θεό συμβάλλουν στις ευρύτερες μεταφυσικές και ηθικές συζητήσεις.

1.4. Η έννοια του Θεού του Καντ

Η έννοια του Θεού αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του φιλοσοφικού συστήματος του Ιμμάνουελ Καντ, ιδίως σε σχέση με την επιστημολογία, τη μεταφυσική και την ηθική φιλοσοφία του. Η αντιμετώπιση του Θεού από τον Καντ αποκαλύπτει μια προσεκτική ισορροπία μεταξύ των ορίων της ανθρώπινης γνώσης και της αναγκαιότητας της πίστης, ιδίως στον τομέα της ηθικής. Αν και ο Καντ δεν αρνείται την ύπαρξη του Θεού, αμφισβητεί τα παραδοσιακά μεταφυσικά επιχειρήματα που ισχυρίζονται ότι παρέχουν απόδειξη της ύπαρξης του Θεού μέσω του κερδοσκοπικού λόγου. Για τον Καντ, ο Θεός δεν μπορεί να γίνει γνωστός μέσω των ίδιων επιστημολογικών διαδικασιών που επιτρέπουν στους ανθρώπους να κατανοήσουν τον φυσικό κόσμο. Αντίθετα, ο ρόλος του Θεού είναι πρωτίστως ηθικός, ο οποίος διατυπώνεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγμάτωση του ύψιστου αγαθού (Byrne, 2017- Palmquist, 2009). Αυτός ο περιορισμός της γνώσης σε σχέση με το θείο παίζει καθοριστικό ρόλο στην κριτική φιλοσοφία του Καντ.

Όσον αφορά την επιστημολογία, ο Καντ υποστηρίζει στην Κριτική του Καθαρού Λόγου (1781) ότι η ανθρώπινη λογική είναι εγγενώς περιορισμένη όταν πρόκειται για ερωτήματα σχετικά με την ύπαρξη του Θεού. Ο Καντ υποστηρίζει ότι ενώ μπορούμε να έχουμε γνώση του κόσμου των φαινομένων (ο κόσμος όπως μας φαίνεται), δεν μπορούμε να έχουμε άμεση γνώση του νοούμενου πεδίου (τα πράγματα καθαυτά), το οποίο περιλαμβάνει τον Θεό (Watkins, 2009). Αυτή η διάκριση είναι κεντρική για την επιστημολογία του Καντ, καθώς θέτει τον Θεό εκτός των ορίων της θεωρητικής γνώσης.

Για τον Καντ, η κερδοσκοπική μεταφυσική, όπως τα παραδοσιακά επιχειρήματα για την ύπαρξη του Θεού -οντολογικά, κοσμολογικά και τελεολογικά- είναι ελαττωματικά επειδή επιχειρούν να επεκτείνουν την ανθρώπινη λογική πέρα από τα όριά της. Υπό αυτή την έννοια, ο Καντ θεωρεί τον Θεό ως ρυθμιστική ιδέα και όχι ως αντικείμενο γνώσης. Η έννοια του Θεού βοηθά στη δόμηση της κατανόησης της ηθικής και του σύμπαντος, αλλά παραμένει από μόνη της άγνωστη (Kanterian, 2017- Stang, 2010).

Ενώ ο Καντ απορρίπτει την κερδοσκοπική γνώση του Θεού, εισάγει ένα ηθικό επιχειρήμα για την ύπαρξη του Θεού στην Κριτική του Πρακτικού Λόγου (1788). Εδώ, ο Καντ υποστηρίζει ότι η πίστη στον Θεό είναι ένα αξίωμα του πρακτικού λόγου, απαραίτητο για τη συνοχή της ηθικής φιλοσοφίας του. Σύμφωνα με τον Καντ, η ύπαρξη του Θεού είναι απαραίτητη για να διασφαλιστεί η πραγμάτωση του ύψιστου αγαθού, όπου η αρετή και η ευτυχία είναι ενωμένες (Palmquist, 2009).

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Θεός λειτουργεί ως εγγυητής της δικαιοσύνης, διασφαλίζοντας ότι οι ηθικές πράξεις ανταμείβονται με

ευτυχία, ακόμη και αν αυτό δεν συμβαίνει εντός των πεπερασμένων ορίων της ανθρώπινης ζωής. Η ηθική απόδειξη του Θεού από τον Καντ αντανακλά την ευρύτερη δέσμευσή του στην αυτονομία του ανθρώπινου λόγου σε ηθικά ζητήματα. Αντί να στηρίζεται σε κερδοσκοπικά επιχειρήματα για την ύπαρξη του Θεού, ο Καντ υποστηρίζει ότι η πίστη στον Θεό είναι μια λογική αναγκαιότητα για όσους ζουν σύμφωνα με τους ηθικούς νόμους (Tomasi, 2016). Η προσέγγιση αυτή αναδεικνύει τη μοναδική συμβολή του Καντ στη φιλοσοφική συζήτηση για το θείο, καθώς τοποθετεί τον Θεό στο πλαίσιο του πρακτικού και όχι του θεωρητικού λόγου (Fugate, 2014).

Ωστόσο, η έννοια του Καντ για τον Θεό δεν στερείται περιορισμών και επικρίσεων. Μία από τις κύριες επικρίσεις της προσέγγισης του Καντ είναι ότι αφήνει τον Θεό σε μεγάλο βαθμό εκτός της σφαίρας της ανθρώπινης κατανόησης, ανάγοντας την πίστη στον Θεό σε ζήτημα ηθικής πίστης και όχι γνώσης (Petrescu, 2014). Οι επικριτές υποστηρίζουν ότι αυτό καθιστά τον Θεό του Καντ μια μακρινή και αφηρημένη φιγούρα, αποσυνδεδεμένη από τις προσωπικές και σχεσιακές πτυχές του παραδοσιακού θεϊσμού (Evans, 2000). Επιπλέον, το ηθικό επιχείρημα του Καντ για την ύπαρξη του Θεού έχει επικριθεί επειδή στηρίζεται σε μια αντίληψη της ηθικής που απαιτεί τη θεία δικαιοσύνη για την ολοκλήρωση της ηθικής τάξης. Αυτή η εξάρτηση από την αξίωση του Θεού ως εγγυητή των ηθικών αποτελεσμάτων εγείρει ερωτήματα σχετικά με την αναγκαιότητα του Θεού για την ηθική, με ορισμένους επικριτές να υποστηρίζουν ότι το επιχείρημα του Καντ υπονομεύει την αυτονομία της ηθικής ζωής (Fugate, 2014).

Μια άλλη σημαντική πρόκληση στην αντίληψη του Καντ για τον Θεό είναι η ένταση μεταξύ της επιστημολογικής και της ηθικής αντιμετώπισης του θείου. Από τη μία πλευρά, ο Καντ ισχυρίζεται ότι ο Θεός είναι άγνωστος μέσω του κερδοσκοπικού λόγου, περιορισμένος στη σφαίρα του νοούμενου. Από την άλλη πλευρά, θέτει τον Θεό ως απαραίτητο για την ηθική τάξη. Αυτή η ένταση έχει οδηγήσει ορισμένους μελετητές να υποστηρίξουν ότι η αντιμετώπιση του Θεού από τον Καντ είναι ασυνεπής, καθώς ταλαντεύεται μεταξύ αγνωστικισμού στην Κριτική του Καθαρού Λόγου και της αναγκαιότητας της πίστης στον Θεό στην Κριτική του Πρακτικού Λόγου (Kanterian, 2017). Αυτή η εσωτερική ένταση στη φιλοσοφία του Καντ αντανακλά ευρύτερες δυσκολίες στη συμφιλίωση των ορίων της ανθρώπινης γνώσης με τις απαιτήσεις της ηθικής πίστης.

Η απόρριψη από τον Καντ των παραδοσιακών μεταφυσικών επιχειρημάτων για τον Θεό, ιδίως της οντολογικής και της κοσμολογικής απόδειξης, προκαλεί επίσης κριτική. Ενώ η κριτική του Καντ στο οντολογικό επιχείρημα, το οποίο ισχυρίζεται ότι η ύπαρξη του Θεού μπορεί να συναχθεί από την έννοια ενός τέλει οντος, έχει γίνει ευρέως αποδεκτή, ορισμένοι επικριτές υποστηρίζουν ότι η απόρριψη του κοσμολογικού επιχειρήματος είναι λιγότερο πειστική (Stang, 2010).

Το κοσμολογικό επιχείρημα, το οποίο υποστηρίζει ότι η ύπαρξη του σύμπαντος απαιτεί μια πρώτη αιτία ή ένα αναγκαίο ον, παραμένει μια ισχυρή γραμμή συλλογισμού στη σύγχρονη φιλοσοφία της θρησκείας. Ο ισχυρισμός του Καντ ότι το κοσμολογικό επιχείρημα εξαρτάται τελικά από το ελαττωματικό οντολογικό επιχείρημα έχει αμφισβητηθεί από φιλοσόφους που υποστηρίζουν

ότι το κοσμολογικό επιχείρημα μπορεί να σταθεί ανεξάρτητα (Byrne, 2017).

Η αντίληψη του Καντ για τον Θεό κατέχει μια μοναδική θέση στην κριτική φιλοσοφία του, ισορροπώντας μεταξύ των ορίων της ανθρώπινης γνώσης και της αναγκαιότητας της ηθικής πίστης. Ενώ ο Καντ απορρίπτει τη δυνατότητα κερδοσκοπικής γνώσης του Θεού, εισάγει ένα ισχυρό ηθικό επιχείρημα για την ύπαρξη του Θεού, τοποθετώντας το θείο ως απαραίτητο για την πραγμάτωση της δικαιοσύνης και του ύψιστου αγαθού. Αυτή η προσέγγιση του Θεού, αν και καινοτόμος, έχει αντιμετωπίσει σημαντικές επικρίσεις, ιδίως όσον αφορά την ένταση μεταξύ της επιστημολογικής και ηθικής αντιμετώπισης του θείου από τον Καντ και της αφηρημένης φύσης του υποτιθέμενου Θεού του. Παρ' όλα αυτά, η έννοια του Θεού του Καντ παραμένει μια κεντρική πτυχή του φιλοσοφικού του συστήματος, συμβάλλοντας σε συνεχείς συζητήσεις στη μεταφυσική, την επιστημολογία και τη φιλοσοφία της θρησκείας (Tomasi, 2016; Palmquist, 2009). Η ενασχόληση του Καντ με το ζήτημα του Θεού αντανακλά τελικά την ευρύτερη δέσμευσή του να καθορίσει τα όρια της λογικής και να τονίσει τον ρόλο της ηθικής πίστης στην ανθρώπινη ζωή.

1.4.1. Ο Θεός στην Επιστημολογία του Καντ

Η επιστημολογία του Καντ τοποθετεί την έννοια του Θεού σε μια μοναδική θέση, όπου ο Θεός γίνεται ένα κεντρικό αλλά άπιαστο στοιχείο της ανθρώπινης κατανόησης. Ο Καντ διακρίνει μεταξύ των φαινομένων, του κόσμου όπως μας εμφανίζεται, και του νοούμενου, του κόσμου όπως είναι ο ίδιος, με τον Θεό να βρίσκεται σταθερά στο πεδίο του νοούμενου. Αυτός ο διαχωρισμός σημαίνει ότι ενώ οι άνθρωποι μπορούν να κατανοήσουν τον κόσμο με εμπειρικά μέσα, ο Θεός, ως νοούμενη οντότητα, παραμένει πέρα από την εμβέλεια της ανθρώπινης γνώσης.

Ο Καντ υποστηρίζει ότι ο Θεός δεν μπορεί να γίνει γνωστός μέσω του υποθετικού λόγου, όπως φαίνεται στην Κριτική του Καθαρού Λόγου (1781), όπου ασκεί κριτική στις παραδοσιακές μεταφυσικές αποδείξεις της ύπαρξης του Θεού, όπως το οντολογικό, το κοσμολογικό και το τελεολογικό επιχείρημα (Watkins, 2009). Ως εκ τούτου, η σχέση μεταξύ Θεού και ανθρώπινης κατανόησης, για τον Καντ, είναι μια σχέση επιστημολογικού περιορισμού, όπου ο Θεός αναγνωρίζεται αλλά παραμένει άγνωστος με όρους εμπειρικής ή κερδοσκοπικής γνώσης (Petrescu, 2014- Runzo & Runzo, 1993).

Ένας από τους βασικούς ρόλους του Θεού στην επιστημολογία του Καντ είναι η ρυθμιστική ιδέα. Οι ρυθμιστικές ιδέες, στη φιλοσοφία του Καντ, είναι έννοιες που καθοδηγούν τον ανθρώπινο λόγο και την έρευνα, αλλά δεν είναι οι ίδιες αντικείμενα άμεσης γνώσης. Ο Θεός, μαζί με έννοιες όπως η ψυχή και ο κόσμος, λειτουργεί ως ρυθμιστική αρχή που βοηθά στην οργάνωση της

ανθρώπινης σκέψης και της ηθικής συμπεριφοράς, παρόλο που δεν μπορεί να αποδειχθεί μέσω εμπειρικών στοιχείων (Lyden, 1989).

Αυτός ο ρυθμιστικός ρόλος του Θεού είναι σημαντικός διότι επιτρέπει στον Καντ να ενσωματώσει την έννοια του Θεού στο επιστημολογικό του πλαίσιο χωρίς να παραβιάζει τα όρια που θέτει στον κερδοσκοπικό λόγο. Για παράδειγμα, ο Καντ υποστηρίζει ότι η ιδέα του Θεού χρησιμεύει στην καθοδήγηση της ηθικής σκέψης, προσφέροντας μια αναγκαία δομή για τη σκέψη σχετικά με τη δικαιοσύνη και το ύψιστο αγαθό, παρόλο που η ύπαρξη του Θεού δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί μέσω των παραδοσιακών φιλοσοφικών αποδείξεων (Palmquist, 2009- Insole, 2016).

Η αντίληψη του Καντ για τον Θεό ως ρυθμιστική αρχή επηρεάζει επίσης τη θεωρία του για τη γνώση παρέχοντας ένα πλαίσιο για την κατανόηση της ηθικής και της δεοντολογίας. Στην Κριτική του Πρακτικού Λόγου (1788), ο Καντ προτείνει ότι, ενώ ο Θεός δεν μπορεί να γίνει γνωστός μέσω του θεωρητικού λόγου, η πίστη στον Θεό αποτελεί απαραίτητο αξίωμα για τον πρακτικό λόγο. Το αξίωμα της ύπαρξης του Θεού απαιτείται για να διασφαλιστεί η πραγματοποίηση του ύψιστου αγαθού, όπου η αρετή ανταμείβεται με ευτυχία (Tomasi, 2016).

Υπό αυτή την έννοια, ο Θεός παίζει ουσιαστικό ρόλο στην ηθική θεωρία του Καντ, καθώς ενεργεί ως εγγυητής της ηθικής τάξης. Χωρίς το αξίωμα του Θεού, υποστηρίζει ο Καντ, η συνοχή του ηθικού νόμου θα υπονομευόταν, καθώς το ύψιστο αγαθό -όπου οι ηθικές πράξεις οδηγούν στην ευτυχία- δεν θα ήταν δυνατό (Palmquist, 2009- Pereboom, 1996). Έτσι, ο Θεός είναι κρίσιμος όχι μόνο για την

οργάνωση της ανθρώπινης σκέψης αλλά και για την παροχή ενός θεμελίου για την ηθική φιλοσοφία του Καντ.

Μια πρόκληση στην επιστημολογία του Καντ είναι η συμφιλίωση του μη γνωστού του Θεού με την αναγκαιότητα της πίστης στον Θεό για την πρακτική λογική. Η αντίληψη του Καντ για τον Θεό φαίνεται να ταλαντεύεται μεταξύ αγνωστικισμού και πίστης, οδηγώντας ορισμένους μελετητές να αναρωτηθούν πώς μπορούν να συνυπάρξουν αυτές οι δύο πτυχές της σκέψης του (Hoffer, 2016). Από τη μία πλευρά, ο Καντ ισχυρίζεται ότι ο Θεός, ως ένα νοούμενο ον, είναι πέρα από την ανθρώπινη κατανόηση και επομένως δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο κερδοσκοπικής γνώσης (McCormick, 2000). Από την άλλη πλευρά, επιμένει ότι η πίστη στον Θεό είναι απαραίτητη για τη λειτουργία του ηθικού λόγου και της ηθικής ζωής. Αυτή η ένταση αναδεικνύει τον διπλό ρόλο που διαδραματίζει ο Θεός στη φιλοσοφία του Καντ: ως μια άγνωστη οντότητα στο πεδίο της μεταφυσικής, αλλά ως απαραίτητο ηθικό αξίωμα στο πεδίο του πρακτικού λόγου (Runzo & Runzo, 1993- Petrescu, 2014).

Επιπλέον, η αντιμετώπιση του Θεού από τον Καντ έχει σημαντικές επιπτώσεις στην ευρύτερη θεωρία του για τη γνώση. Θέτοντας τον Θεό εκτός των ορίων του κερδοσκοπικού λόγου, ο Καντ αμφισβητεί τη μακρόχρονη φιλοσοφική παράδοση που προσπαθούσε να αποδείξει την ύπαρξη του Θεού μέσω μεταφυσικών επιχειρημάτων. Η κριτική που ασκεί στα επιχειρήματα αυτά αντανακλά το ευρύτερο επιστημολογικό του σχέδιο για τον καθορισμό των ορίων του ανθρώπινου λόγου (Solomon, 1974).

Η επιμονή του Καντ ότι ο Θεός μπορεί να είναι μόνο μια ρυθμιστική ιδέα για την ανθρώπινη κατανόηση και όχι ένα

αντικείμενο γνώσης, σηματοδοτεί μια σημαντική αλλαγή στη φιλοσοφική σκέψη, απομακρυνόμενη από την ορθολογιστική παράδοση που χαρακτήριζε μεγάλο μέρος της πρώιμης νεωτερικής φιλοσοφίας. Ταυτόχρονα, η θέση του Καντ ότι ο Θεός είναι απαραίτητος για τον ηθικό λόγο δείχνει τη συνεχή ενασχόλησή του με θρησκευτικές και ηθικές ανησυχίες (Watkins, 2009- Palmquist, 2009).

Η επιστημολογία του Καντ τοποθετεί τον Θεό σε μια θέση τόσο κεντρικής σημασίας όσο και βαθιάς αγνωσίας. Η σχέση μεταξύ Θεού και ανθρώπινης κατανόησης είναι μια σχέση όπου ο Θεός ενεργεί ως ρυθμιστική αρχή που οργανώνει την ηθική λογική και καθοδηγεί την ανθρώπινη έρευνα, παρόλο που η ύπαρξη του Θεού δεν μπορεί να γίνει γνωστή εμπειρικά ή κερδοσκοπικά. Αυτός ο ρυθμιστικός ρόλος του Θεού επηρεάζει τη θεωρία του Καντ για τη γνώση, ιδίως στο πλαίσιο της ηθικής, όπου η πίστη στον Θεό είναι απαραίτητη για τη συνοχή του ηθικού λόγου. Παρά τους επιστημολογικούς περιορισμούς που επιβάλλει ο Καντ στον κερδοσκοπικό λόγο, η ηθική του φιλοσοφία απαιτεί το αξίωμα της ύπαρξης του Θεού για να διασφαλίσει την πραγμάτωση του ύψιστου αγαθού. Αυτή η διπλή αντιμετώπιση του Θεού αντανακλά το ευρύτερο σχέδιο του Καντ να καθορίσει τα όρια του λόγου, διατηρώντας παράλληλα την αναγκαιότητα της πίστης για την ηθική ζωή (Pereboom, 1996- Hoffer, 2016- Insole, 2016).

1.4.2. Ο Θεός στον πρακτικό λόγο του Καντ

Στην πρακτική φιλοσοφία του Καντ, ο Θεός παίζει θεμελιώδη ρόλο ως αξίωμα του πρακτικού λόγου, απαραίτητο για τη συνοχή του ηθικού του συστήματος. Στην Κριτική του Πρακτικού Λόγου (1788) ο Καντ υποστηρίζει ότι, ενώ ο Θεός δεν μπορεί να γίνει γνωστός μέσω του θεωρητικού λόγου, η πίστη στον Θεό αποτελεί αναγκαίο αξίωμα του πρακτικού λόγου. Αυτό σημαίνει ότι η ύπαρξη του Θεού πρέπει να υποτεθεί προκειμένου να δοθεί νόημα στις ηθικές υποχρεώσεις και στην επιδίωξη του ύψιστου αγαθού, το οποίο ο Καντ ορίζει ως την ενοποίηση της αρετής και της ευτυχίας (Johnson & Cureton, 2004).

Το επιχείρημα του Καντ δεν είναι ότι η ύπαρξη του Θεού μπορεί να αποδειχθεί, αλλά ότι η πίστη στον Θεό είναι απαραίτητη για πρακτικούς σκοπούς, συγκεκριμένα για την πραγμάτωση της δικαιοσύνης στην ηθική ζωή (DiCenso, 2019). Αυτή η ιδέα του Θεού ως αξιώματος αντικατοπτρίζει την ευρύτερη δέσμευση του Καντ για τα όρια της ανθρώπινης γνώσης, ενώ αναγνωρίζει τον ουσιαστικό ρόλο της πίστης στην ηθική συλλογιστική (Fremstedal, 2013).

Ο πρακτικός λόγος του Καντ για τον Θεό είναι στενά συνδεδεμένος με την κατανόηση της ηθικής του. Υποστηρίζει ότι ο ηθικός νόμος, ο οποίος εκφράζεται μέσω της κατηγορηματικής προσταγής, είναι καθολικός και αντικειμενικός, απαιτώντας από τους λογικούς παράγοντες να ενεργούν σύμφωνα με το ηθικό καθήκον και όχι με τις προσωπικές τους κλίσεις. Ωστόσο, ο Καντ αναγνωρίζει ότι ο ηθικός νόμος από μόνος του δεν εγγυάται ότι όσοι ενεργούν ενάρετα θα επιτύχουν κατ' ανάγκη την ευτυχία. Εδώ είναι που το αξίωμα της ύπαρξης του Θεού καθίσταται ουσιαστικό. Για τον

Καντ, ο Θεός είναι ο εγγυητής του ύψιστου αγαθού, διασφαλίζοντας ότι η αρετή τελικά ανταμείβεται με ευτυχία, ακόμη και αν αυτό δεν συμβαίνει μέσα στα πεπερασμένα όρια της ανθρώπινης ζωής (Lipscomb & Krueger, 2010). Χωρίς την πίστη σε έναν δίκαιο και παντοδύναμο Θεό, η ηθική ζωή θα ήταν ελλιπής, καθώς δεν θα υπήρχε η διαβεβαίωση ότι η δικαιοσύνη θα επικρατούσε στο σύμπαν (Petrescu, 2014).

Η σύνδεση μεταξύ ηθικής και πίστης στον Θεό είναι κεντρική στο ηθικό επιχείρημα του Καντ για την ύπαρξη του Θεού. Κατά την άποψή του, οι ηθικοί παράγοντες απαιτούν πίστη σε μια ανώτερη δύναμη για να δεσμευτούν πλήρως στις απαιτήσεις του ηθικού νόμου. Αυτό συμβαίνει επειδή τα ανθρώπινα όντα, ως πεπερασμένα πλάσματα, δεν έχουν τη δύναμη να διασφαλίσουν ότι η αρετή θα οδηγήσει στην ευτυχία. Ως εκ τούτου, η πίστη στον Θεό καθίσταται ορθολογική αναγκαιότητα για όσους προσπαθούν να ζήσουν σύμφωνα με τις ηθικές αρχές (Habermas, 1988). Το επιχείρημα του Καντ δεν είναι ότι η πίστη στον Θεό είναι απαραίτητη για την ηθική συμπεριφορά, αλλά ότι η πίστη στον Θεό ολοκληρώνει το ηθικό σύστημα παρέχοντας ένα θεμέλιο για τη δυνατότητα επίτευξης του ύψιστου αγαθού. Με αυτόν τον τρόπο, ο Καντ γεφυρώνει το χάσμα μεταξύ του ηθικού καθήκοντος και της ανθρώπινης ελπίδας, προσφέροντας ένα πλαίσιο όπου διασταυρώνονται η ηθική και η μεταφυσική σφαίρα (Fremstedal, 2013).

Ο πρακτικός λόγος του Καντ για τον Θεό αναδεικνύει επίσης τη σχέση μεταξύ ελευθερίας και ηθικής ευθύνης. Υποστηρίζει ότι τα ανθρώπινα όντα, ως ορθολογικοί παράγοντες, διαθέτουν την ικανότητα για ηθική ελευθερία, πράγμα που σημαίνει ότι μπορούν

να επιλέξουν να ενεργούν σύμφωνα με τον ηθικό νόμο και όχι απλώς να ακολουθούν κλίσεις ή επιθυμίες. Ωστόσο, αυτή η ελευθερία συνοδεύεται από την ευθύνη να επιδιώκουν το ύψιστο αγαθό, γεγονός που απαιτεί πίστη στον Θεό. Για τον Καντ, η ύπαρξη του Θεού είναι απαραίτητη για να στηρίξει την ηθική βούληση και να παράσχει τη βεβαιότητα ότι οι ηθικές προσπάθειες έχουν νόημα (DiCenso, 2019). Χωρίς την πίστη σε μια θεϊκή ηθική τάξη, ο Καντ υποδηλώνει ότι τα άτομα μπορεί να δυσκολευτούν να διατηρήσουν τη δέσμευσή τους στις ηθικές αρχές, ιδίως μπροστά σε αντιξοότητες ή σε προφανή αδικία (Kuehn, 1985).

Το επιχείρημα του Καντ για την αναγκαιότητα του Θεού στην ηθική ζωή δεν στερείται επικριτών. Ορισμένοι μελετητές, όπως ο Jürgen Habermas, υποστηρίζουν ότι η στήριξη του Καντ στο αξίωμα του Θεού υπονομεύει την αυτονομία της ηθικής εισάγοντας ένα μεταφυσικό στοιχείο σε ένα σύστημα που θα έπρεπε να είναι καθαρά ορθολογικό (Habermas, 1988). Άλλοι, ωστόσο, υπερασπίζονται τη θέση του Καντ, τονίζοντας ότι η πίστη στον Θεό δεν απαιτείται για την ίδια την ηθική συμπεριφορά, αλλά είναι απαραίτητη για να ολοκληρωθεί το ηθικό σύστημα και να υπάρξει ελπίδα για την τελική πραγμάτωση της δικαιοσύνης (Fremstedal, 2013). Παρά τις συζητήσεις αυτές, ο πρακτικός λόγος του Καντ για τον Θεό εξακολουθεί να ασκεί επιρροή στις συζητήσεις της ηθικής φιλοσοφίας, ιδίως όσον αφορά τη σχέση μεταξύ της λογικής, της πίστης και της ηθικής ζωής.

Η έννοια του Θεού στον πρακτικό λόγο του Καντ χρησιμεύει ως κρίσιμο αξίωμα του πρακτικού λόγου, συνδέοντας την ηθική και την πίστη με τρόπο που εξασφαλίζει τη συνοχή του ηθικού του

συστήματος. Το αξίωμα της ύπαρξης του Θεού είναι απαραίτητο για την πραγμάτωση του ύψιστου αγαθού, όπου η αρετή και η ευτυχία ενώνονται. Θεμελιώνοντας την ηθική φιλοσοφία του στην πίστη σε έναν δίκαιο και παντοδύναμο Θεό, ο Καντ προσφέρει ένα πλαίσιο που ανταποκρίνεται τόσο στις απαιτήσεις του ηθικού νόμου όσο και στην ανθρώπινη ανάγκη για ελπίδα μπροστά στην αβεβαιότητα. Αν και το επιχείρημά του έχει αντιμετωπίσει κριτική, η ενσωμάτωση του Θεού στον πρακτικό λόγο από τον Καντ αναδεικνύει τη σημασία της πίστης στην ηθική ζωή και συνεχίζει να διαμορφώνει συζητήσεις στην ηθική φιλοσοφία και τη θεολογία (DiCenso, 2019- Lipscomb & Krueger, 2010- Petrescu, 2014).

Κεφάλαιο 2: Η έννοια του Θεού του Σπινόζα

Το κεφάλαιο αυτό εμβαθύνει στην κατανόηση του Θεού από τον Σπινόζα, εξετάζοντας την αντίληψή του για τον Θεό ως μια άπειρη, μοναδική ουσία που αποκλίνει από τον παραδοσιακό θεϊσμό. Εξετάζει τις επιπτώσεις αυτής της άποψης στη φύση, την ανθρώπινη ελευθερία και την ηθική και εξετάζει βασικές επικρίσεις και σύγχρονες ερμηνείες του πανθεϊσμού του Σπινόζα.

2.1. Ο Θεός στον μονισμό της ουσίας του Σπινόζα

Στο φιλοσοφικό σύστημα του Σπινόζα, ο Θεός ορίζεται ως μια ενιαία, άπειρη ουσία, σηματοδοτώντας μια απόκλιση από τον παραδοσιακό θεϊσμό και εισάγοντας μια ριζικά διαφορετική κατανόηση της θεότητας. Η Ηθική του Σπινόζα ορίζει ότι ο Θεός είναι η μόνη ουσία που υπάρχει, και ότι όλα τα άλλα είναι τρόπος ή τροποποίηση αυτής της ουσίας. Για τον Σπινόζα, ο Θεός και η φύση είναι ταυτόσημες, μια άποψη που συχνά περιγράφεται ως «μονισμός της ουσίας» (Costa, 2023).

Αυτό σημαίνει ότι τα πάντα στην ύπαρξη, από τα φυσικά αντικείμενα μέχρι τις νοητικές καταστάσεις, αποτελούν μέρος της ίδιας άπειρης και αδιαίρετης ουσίας που ο Σπινόζα ονομάζει Θεό ή Φύση (Deus sive Natura). Ο μονισμός του Σπινόζα εδράζεται στην πεποίθηση ότι μόνο μία ουσία μπορεί να υπάρχει ανεξάρτητα και άπειρα, καθιστώντας τον Θεό την ολότητα της πραγματικότητας. Η άποψη αυτή έρχεται σε αντίθεση με τα δυϊστικά ή πλουραλιστικά μεταφυσικά συστήματα που θέτουν πολλαπλές ουσίες, όπως ο

καρτεσιανός διαχωρισμός μεταξύ νου και σώματος (Schmidt, 2009-Silverman, 2017).

Η απόρριψη του παραδοσιακού θειϊσμού από τον Σπινόζα αποτελεί κρίσιμη πτυχή της μονιστικής φιλοσοφίας του. Σε αντίθεση με τις θειϊστικές απόψεις που απεικονίζουν τον Θεό ως ένα υπερβατικό, προσωπικό ον που αλληλεπιδρά με τον κόσμο, ο Σπινόζα παρουσιάζει τον Θεό ως ενυπάρχοντα μέσα σε όλα τα πράγματα. Ο Θεός, στο σύστημα του Σπινόζα, δεν είναι μια ξεχωριστή οντότητα που κυβερνά το σύμπαν από έξω, αλλά είναι το ίδιο το σύμπαν σε όλη του την άπειρη πολυπλοκότητα. Η θέση αυτή αμφισβητεί την ανθρωπομορφική θεώρηση του Θεού ως προσωπικής θεότητας που διαθέτει ιδιότητες που μοιάζουν με τις ανθρώπινες, όπως η βούληση, τα συναισθήματα ή η πρόθεση. Ο Θεός του Σπινόζα δεν επεμβαίνει στον κόσμο, δεν απαντά στις προσευχές ούτε κάνει θαύματα, επειδή όλα όσα συμβαίνουν είναι αναγκαία έκφραση της φύσης του Θεού, που διέπεται από τους αμετάβλητους νόμους της φύσης (Melamed, 2010- Lin, 2007). Αυτή η ριζική απόκλιση από τον παραδοσιακό θειϊσμό απέφερε στον Σπινόζα κατηγορίες για αθεισμό κατά την εποχή του, αλλά στην πραγματικότητα η φιλοσοφία του παρουσιάζει μια βαθιά πνευματική άποψη που επιδιώκει να κατανοήσει τον Θεό μέσω της λογικής και όχι μέσω της αποκάλυψης ή της πίστης.

Η αντίληψη του Σπινόζα για τον Θεό έχει βαθιές επιπτώσεις στην κατανόηση της φύσης και της πραγματικότητας. Εξισώνοντας τον Θεό με τη φύση, ο Σπινόζα εισάγει μια ντετερμινιστική θεώρηση του σύμπαντος, όπου όλα όσα υπάρχουν και συμβαίνουν είναι

αναγκαία συνέπεια της θεϊκής ουσίας. Σε αυτό το πλαίσιο, τίποτα δεν συμβαίνει τυχαία ή συμπτωματικά- τα πάντα καθορίζονται από την εσωτερική αναγκαιότητα της φύσης του Θεού. Για τον Σπινόζα, αυτός ο ντετερμινισμός δεν μειώνει την αξία της ελευθερίας αλλά μάλλον την επαναπροσδιορίζει (Costa, 2023).

Η ανθρώπινη ελευθερία, κατά την άποψη του Σπινόζα, συνίσταται στην κατανόηση της αναγκαιότητας της φύσης και στην ευθυγράμμιση με αυτήν. Αυτή η διανοητική αγάπη προς τον Θεό (*amor Dei intellectualis*) οδηγεί στην αληθινή ευτυχία και την ψυχική γαλήνη, καθώς συνειδητοποιεί κανείς ότι τα πάντα αποτελούν μέρος της θείας τάξης (Laerke, 2017- Watt, 1972). Ο Θεός του Σπινόζα, επομένως, δεν είναι ένα μακρινό ή άγνωστο ον, αλλά είναι παρών σε όλα τα πράγματα, καθιστώντας την ίδια τη φύση ιερή και άξια σεβασμού.

Η ιδέα του Θεού ως μιας ενιαίας, άπειρης ουσίας αναδιαμορφώνει επίσης τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε για την ατομικότητα και την πολλαπλότητα. Στον μονισμό του Σπινόζα, οι μεμονωμένες οντότητες -όπως οι άνθρωποι, τα ζώα ή τα αντικείμενα- δεν είναι ανεξάρτητες ουσίες αλλά μάλλον εκφράσεις ή τρόποι της μίας άπειρης ουσίας. Αυτό αμφισβητεί την παραδοσιακή μεταφυσική αντίληψη των ατόμων ως ξεχωριστών, αυτοτελών οντοτήτων. Αντίθετα, ο Σπινόζα υποστηρίζει ότι όλα τα πράγματα είναι αλληλένδετα και αλληλοεξαρτώμενα, συνδεδεμένα μεταξύ τους από την ενότητα της ουσίας του Θεού. Η προοπτική αυτή έχει ηθικές και πολιτικές επιπτώσεις, καθώς υποδηλώνει ότι οι άνθρωποι δεν είναι απομονωμένα άτομα αλλά μέρη ενός ευρύτερου συνόλου. Η αναγνώριση αυτής της διασύνδεσης μπορεί να οδηγήσει σε μια πιο

αρμονική και συνεργατική κοινωνία, καθώς οι άνθρωποι κατανοούν ότι η ευημερία τους συνδέεται με την ευημερία των άλλων και του φυσικού κόσμου (Carriero, 1994- Schmidt, 2009).

Ο μονισμός της ουσίας του Σπινόζα προσφέρει μια επαναστατική κατανόηση του Θεού, της φύσης και της πραγματικότητας. Ορίζοντας τον Θεό ως την ενιαία, άπειρη ουσία που συνιστά όλη την ύπαρξη, ο Σπινόζα απορρίπτει τον παραδοσιακό θεϊσμό και παρουσιάζει ένα όραμα του σύμπαντος ως ενιαίου, ντετερμινιστικού συνόλου. Η άποψη αυτή έχει εκτεταμένες επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε την ελευθερία, την ατομικότητα και τη σχέση μεταξύ των ανθρώπων και του φυσικού κόσμου. Η φιλοσοφία του Σπινόζα μας ενθαρρύνει να βλέπουμε τους εαυτούς μας ως μέρος μιας ευρύτερης θεϊκής τάξης, όπου τα πάντα συνδέονται μεταξύ τους και διέπονται από τους ίδιους αιώνιους νόμους. Με αυτή την έννοια, ο Θεός του Σπινόζα δεν είναι μακρινός ή μυστηριώδης, αλλά αποτελεί την ίδια την ουσία της πραγματικότητας που βιώνουμε καθημερινά (Lin, 2007- Silverman, 2017). Κατανοώντας και αγκαλιάζοντας αυτή την πραγματικότητα, υποστηρίζει ο Σπινόζα, μπορούμε να επιτύχουμε την αληθινή ελευθερία και ευτυχία, θεμελιωμένοι στη διανοητική αγάπη του Θεού.

2.2. Ιδιότητες του Θεού

Ο φιλοσοφικός μονισμός του Σπινόζα καθιερώνει τον Θεό ως μια ενιαία, άπειρη ουσία που περιλαμβάνει όλη την πραγματικότητα. Στην *Ηθική* του, ο Σπινόζα απορρίπτει την ιδέα του Θεού ως ένα υπερβατικό, προσωπικό ον που κυβερνά το σύμπαν από ψηλά. Αντ' αυτού, ορίζει τον Θεό ως ενυπάρχοντα, ταυτόσημο με την ίδια τη φύση και τη μόνη ουσία που υπάρχει. Αυτή η έννοια συμπυκνώνεται στη διάσημη φράση του *Deus sive Natura* (Θεός ή Φύση), η οποία σημαίνει ότι το σύμπαν και τα πάντα μέσα σε αυτό αποτελούν έκφραση της άπειρης ουσίας του Θεού. Ο μονισμός του Σπινόζα έρχεται σε αντίθεση με τον καρτεσιανό δυισμό του νου και του σώματος, προτείνοντας ότι τα πάντα -τόσο η σκέψη όσο και η επέκταση- είναι απλώς χαρακτηριστικά της ίδιας υποκείμενης ουσίας (Schmidt, 2009).

Αυτή η αντίληψη του Θεού ως της μόνης αληθινής ουσίας επαναπροσδιορίζει τη σχέση μεταξύ θεότητας, φύσης και πραγματικότητας, προσφέροντας ένα νετερμινιστικό όραμα όπου όλα τα πράγματα είναι αλληλένδετα μέσα σε ένα ενιαίο θεϊκό πλαίσιο (Martens, 1978).

Μία από τις σημαντικότερες αποκλίσεις στον μονισμό του Σπινόζα είναι η απόρριψη του παραδοσιακού θεισμού, ιδίως της ιδέας ενός προσωπικού Θεού που ασκεί βούληση και πρόθεση. Ο Θεός του Σπινόζα δεν είναι ένα ον που ενεργεί με σκοπό ή παρεμβαίνει στον κόσμο, αλλά αντίθετα είναι η ίδια η ουσία της ίδιας της ύπαρξης. Αυτό οδηγεί τον Σπινόζα να απορρίψει τις ανθρωπομορφικές

ιδιότητες που συχνά αποδίδονται στον Θεό στις θρησκευτικές παραδόσεις, όπως τα συναισθήματα, η βούληση και η επιθυμία. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή ιουδαιοχριστιανική αντίληψη ενός Θεού που ανταμείβει, τιμωρεί ή κάνει ηθικές κρίσεις, ο Θεός του Σπινόζα είναι απρόσωπος και διέπεται από τους νόμους της φύσης (Lin, 2007). Αυτή η ριζική απόκλιση από τον θεισμό προκάλεσε κατηγορίες για αθεϊσμό κατά την εποχή του Σπινόζα, αλλά ο στόχος του Σπινόζα ήταν να προσφέρει μια ορθολογική κατανόηση του Θεού, η οποία να ευθυγραμμίζεται με την ντετερμινιστική τάξη του σύμπαντος (Melamed, 2021).

Η αντίληψη του Σπινόζα ότι οι ιδιότητες του Θεού είναι άπειρες αποτελεί βασικό μέρος του μεταφυσικού του πλαισίου. Κατά την άποψη του Σπινόζα, ο Θεός διαθέτει άπειρο αριθμό ιδιοτήτων, αν και τα ανθρώπινα όντα μπορούν να κατανοήσουν μόνο δύο: τη σκέψη και την επέκταση. Η σκέψη αντιστοιχεί στη νοητική ή διανοητική σφαίρα, ενώ η επέκταση αφορά τον φυσικό ή υλικό κόσμο. Αυτές οι δύο ιδιότητες αποτελούν διαφορετικές εκφράσεις της ίδιας ουσίας, καταδεικνύοντας την ενότητα του νου και του σώματος στο πλαίσιο του μονιστικού συστήματος του Σπινόζα. Αυτή η διπλή πτυχή των ιδιοτήτων του Θεού αναδεικνύει τη διασύνδεση της πραγματικότητας, όπου τα νοητικά και τα φυσικά φαινόμενα δεν είναι ξεχωριστές ουσίες αλλά εκδηλώσεις της ίδιας θεϊκής ουσίας (Miller, 2003- Laerke, 2017). Θέτοντας ότι οι ιδιότητες του Θεού είναι άπειρες, ο Σπινόζα τονίζει την απεριόριστη φύση της θεότητας, υποστηρίζοντας ότι η ανθρώπινη κατανόηση του Θεού είναι εγγενώς

περιορισμένη από τις πεπερασμένες διανοητικές μας ικανότητες (Nadler, 2001).

Μια θεμελιώδης έννοια στη φιλοσοφία του Σπινόζα είναι η ιδέα της *causa sui*, ή η ιδέα ότι ο Θεός είναι η αιτία του εαυτού του. Για τον Σπινόζα, η ουσία του Θεού συνεπάγεται αναγκαστικά την ύπαρξη, πράγμα που σημαίνει ότι η ύπαρξη του Θεού δεν εξαρτάται από κάτι εξωτερικό. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τις παραδοσιακές θειστικές απόψεις, όπου ο Θεός συχνά γίνεται αντιληπτός ως ο δημιουργός του σύμπαντος που υπάρχει ανεξάρτητα από αυτό. Στο σύστημα του Σπινόζα, ωστόσο, ο Θεός είναι τόσο η αιτία του εαυτού του όσο και η αιτία όλων των άλλων υπαρχόντων, καθιστώντας τον Θεό συνώνυμο με το σύνολο της πραγματικότητας (Watt, 1972).

Η ιδέα της *causa sui* υποστηρίζει περαιτέρω την ντετερμινιστική κοσμοθεωρία του Σπινόζα, καθώς όλα όσα συμβαίνουν είναι αναγκαία συνέπεια της φύσης του Θεού. Δεν υπάρχει τυχαιότητα ή τυχαιότητα στο σύμπαν- τα πάντα εκτυλίσσονται σύμφωνα με την εγγενή λογική της άπειρης ουσίας του Θεού (Melamed, 2021).

Η απόρριψη από τον Σπινόζα των ανθρωπομορφικών χαρακτηριστικών στην αντίληψή του για τον Θεό είναι ζωτικής σημασίας για το φιλοσοφικό του σχέδιο. Αφαιρώντας ιδιότητες που μοιάζουν με τις ανθρώπινες, όπως η βούληση, το συναίσθημα και η πρόθεση, ο Σπινόζα παρουσιάζει ένα όραμα του Θεού που υπερβαίνει τους ανθρώπινους περιορισμούς. Για τον Σπινόζα, η απόδοση τέτοιων χαρακτηριστικών στον Θεό είναι μια μορφή προβολής, όπου τα ανθρώπινα όντα επιβάλλουν τις δικές τους

εμπειρίες στο θείο. Αυτός ο ανθρωπομορφισμός, υποστηρίζει ο Σπινόζα, μειώνει την αληθινή φύση του Θεού, η οποία είναι άπειρη, αιώνια και πέρα από την ανθρώπινη κατανόηση (Yovel, 1991).

Αντίθετα, ο Σπινόζα προτείνει ότι οι πράξεις του Θεού δεν καθοδηγούνται από σκοπό ή πρόθεση, αλλά απορρέουν αναγκαστικά από τη φύση του Θεού ως αυτάρκης, άπειρη ουσία. Αυτό οδηγεί σε μια ντετερμινιστική θεώρηση του σύμπαντος, όπου τα πάντα διέπονται από τους αμετάβλητους νόμους της φύσης, οι οποίοι είναι οι ίδιοι εκφράσεις της θεϊκής ουσίας (Zwicky, 2007).

Τέλος, η ενότητα των άπειρων ιδιοτήτων του Θεού ενισχύει τον μονισμό του Σπινόζα, υποδηλώνοντας ότι όλες οι πτυχές της πραγματικότητας συνδέονται μεταξύ τους μέσα στην ενιαία ουσία του Θεού. Ενώ οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο μέσω των ιδιοτήτων της σκέψης και της επέκτασης, ο Σπινόζα επιμένει ότι υπάρχουν αμέτρητες άλλες ιδιότητες του Θεού που παραμένουν πέρα από την ανθρώπινη κατανόηση. Αυτές οι ιδιότητες υπάρχουν όλες σε τέλεια αρμονία, εκφράζοντας τους άπειρους τρόπους με τους οποίους μπορεί να γίνει αντιληπτός ο Θεός (Martens, 1978- Schmidt, 2009). Η ενότητα αυτών των χαρακτηριστικών μέσα σε μια ενιαία ουσία αμφισβητεί τα δυϊστικά και πλουραλιστικά μεταφυσικά συστήματα, προσφέροντας αντίθετα μια ολιστική θεώρηση της πραγματικότητας, όπου όλα τα πράγματα, τόσο τα νοητικά όσο και τα φυσικά, είναι ενωμένα στη θεία ουσία. Αυτή η διασύνδεση έχει και ηθικές επιπτώσεις, καθώς υποδηλώνει ότι τα ανθρώπινα όντα δεν είναι ξεχωριστά από την υπόλοιπη φύση, αλλά αποτελούν μέρος της

ίδιας θεϊκής πραγματικότητας, δεσμευμένα από τους ίδιους νόμους που διέπουν το σύμπαν (Miller, 2003).

2.3. Θεός και ανθρώπινη ελευθερία

Στη φιλοσοφία του Σπινόζα, η ανθρώπινη ελευθερία είναι στενά συνδεδεμένη με τη φύση του Θεού, καθώς τα πάντα στην ύπαρξη, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπων, είναι μέρος της άπειρης ουσίας του Θεού. Σύμφωνα με τον Σπινόζα, ο Θεός είναι η μοναδική ουσία που συνιστά την πραγματικότητα και όλα τα πεπερασμένα όντα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπων, είναι τρόποι ή εκφράσεις αυτής της άπειρης ουσίας. Ως εκ τούτου, η ανθρώπινη ελευθερία πρέπει να κατανοηθεί στο πλαίσιο της φύσης του Θεού ως αυτοπροκαλούμενου, αναγκαίου όντος. Ο Σπινόζα ορίζει την ελευθερία όχι ως την ικανότητα να ενεργεί κανείς ανεξάρτητα από οποιαδήποτε αιτία, αλλά ως την ικανότητα να ενεργεί σύμφωνα με τη φύση του χωρίς εξωτερικό καταναγκασμό (Parkinson, 1971).

Για τον Σπινόζα, η αληθινή ελευθερία είναι η λογική κατανόηση της αναγκαιότητας που διέπει όλα τα πράγματα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπινων πράξεων, καθώς απορρέουν από τη θεία ουσία. Αυτό σημαίνει ότι η ανθρώπινη ελευθερία δεν είναι η ελευθερία να ενεργεί κανείς ενάντια στους νόμους της φύσης, αλλά μάλλον η κατανόηση και η ευθυγράμμιση με αυτούς τους νόμους (Nadler, 2001).

Ο ντετερμινισμός αποτελεί κεντρική πτυχή του μεταφυσικού συστήματος του Σπινόζα, καθώς υποστηρίζει ότι όλα όσα υπάρχουν προκύπτουν αναγκαστικά από τη φύση του Θεού. Εφόσον ο Θεός είναι η αιτία όλων των πραγμάτων, όλα όσα συμβαίνουν, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπινων πράξεων, καθορίζονται από την αναγκαιότητα της φύσης του Θεού. Η άποψη αυτή συμπυκνώνεται στην έννοια του Σπινόζα *causa sui*, όπου ο Θεός είναι η αιτία του εαυτού του και η αιτία όλων όσων υπάρχουν (Melamed, 2017).

Ο Σπινόζα απορρίπτει την έννοια της τυχαιότητας ή του τυχαίου στο σύμπαν, υποστηρίζοντας ότι τα πάντα συμβαίνουν σύμφωνα με αυστηρούς νόμους της φύσης. Για τον Σπινόζα, ο ντετερμινισμός δεν υπονομεύει την ανθρώπινη ελευθερία, αλλά την επαναπροσδιορίζει ως αναγνώριση της αναγκαιότητας. Τα ανθρώπινα όντα, όπως και όλα τα άλλα στη φύση, δεσμεύονται από τους ίδιους νόμους και η ελευθερία τους έγκειται στην κατανόηση αυτών των νόμων και στο να ενεργούν σύμφωνα με αυτούς (Sessions, 1977). Αυτό το ντετερμινιστικό πλαίσιο οδηγεί τον Σπινόζα να επαναπροσδιορίσει την ανθρώπινη ελευθερία όχι ως την ικανότητα να ενεργεί κανείς χωρίς αιτία, αλλά ως την ικανότητα να ενεργεί με γνώση των αιτιών που καθορίζουν τις πράξεις του (Lucero-Montaño, 2012).

Ο ντετερμινισμός του Σπινόζα αμφισβητεί τις παραδοσιακές αντιλήψεις για την ελεύθερη βούληση, η οποία συχνά νοείται ως η ικανότητα να κάνει κανείς επιλογές ανεξάρτητα από οποιαδήποτε αιτιώδη αλυσίδα. Στο σύστημα του Σπινόζα, η ελεύθερη βούληση

είναι μια ψευδαίσθηση, καθώς τα ανθρώπινα όντα δεν εξαιρούνται περισσότερο από τους νόμους της φύσης από ό,τι οποιοδήποτε άλλο μέρος του σύμπαντος. Ο Σπινόζα υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι πιστεύουν εσφαλμένα ότι είναι ελεύθεροι επειδή έχουν συνείδηση των επιθυμιών και των πράξεών τους, αλλά αγνοούν τις αιτίες που τις καθορίζουν (Kerr-Lawson, 2000).

Αυτή η λανθασμένη πίστη στην ελεύθερη βούληση, σύμφωνα με τον Σπινόζα, προκύπτει από την έλλειψη κατανόησης των αναγκαίων αιτιών που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Στην πραγματικότητα, όλες οι ανθρώπινες πράξεις καθορίζονται από τους ίδιους φυσικούς νόμους που διέπουν την κίνηση των πλανητών ή την ανάπτυξη ενός δέντρου (Yonover, 2021). Αναγνωρίζοντας την ντετερμινιστική φύση του σύμπαντος και κατανοώντας τις αιτίες πίσω από τις πράξεις τους, οι άνθρωποι μπορούν να επιτύχουν μια μορφή ελευθερίας που συνίσταται στον ορθολογικό αυτοπροσδιορισμό (Melamed, 2017).

Η ανθρώπινη ελευθερία στη φιλοσοφία του Σπινόζα συνδέεται επομένως με τη διανοητική κατανόηση της αναγκαιότητας. Για τον Σπινόζα, όσο περισσότερο κατανοεί ένα άτομο τις φυσικές αιτίες που καθορίζουν τις πράξεις του, τόσο πιο ελεύθερο γίνεται. Αυτή η διανοητική ελευθερία, την οποία ο Σπινόζα αποκαλεί «διανοητική αγάπη προς τον Θεό» (*amor Dei intellectualis*), είναι η υψηλότερη μορφή ελευθερίας, επειδή περιλαμβάνει την αναγνώριση της θέσης του ατόμου μέσα στη θεία τάξη (Ikechukwu, 2023).

Αυτή η αγάπη για τον Θεό δεν βασίζεται σε συναισθηματική προσκόλληση ή θρησκευτική αφοσίωση, αλλά στη λογική κατανόηση της ενότητας όλων των πραγμάτων μέσα στη θεία ουσία. Με αυτή την έννοια, η ελευθερία για τον Σπινόζα δεν είναι η ικανότητα να ενεργεί κανείς ανεξάρτητα από τον Θεό, αλλά η ικανότητα να κατανοεί τη θέση του μέσα στην άπειρη ουσία του Θεού και να ενεργεί σύμφωνα με αυτή την κατανόηση (Sandum, 2012). Με την επίτευξη αυτής της διανοητικής ελευθερίας, οι άνθρωποι υπερβαίνουν την ψευδαίσθηση της ελεύθερης βούλησης και επιτυγχάνουν μια βαθύτερη αίσθηση ικανοποίησης και ειρήνης.

Η ψευδαίσθηση της ελεύθερης βούλησης είναι μια από τις κεντρικές προκλήσεις της φιλοσοφίας του Σπινόζα, καθώς έρχεται σε αντίθεση με τις κοινές ανθρώπινες εμπειρίες της επιλογής και της δράσης. Ωστόσο, η φιλοσοφία του Σπινόζα δεν αρνείται την ανθρώπινη δράση, αλλά την επαναπροσδιορίζει στο πλαίσιο του ντετερμινισμού. Τα ανθρώπινα όντα είναι πράκτορες υπό την έννοια ότι ενεργούν σύμφωνα με τη φύση τους, αλλά η φύση τους καθορίζεται από την άπειρη ουσία του Θεού. Έτσι, η αντίληψη του Σπινόζα για την ανθρώπινη δράση εδράζεται στην κατανόηση ότι οι ανθρώπινες πράξεις είναι εκφράσεις της θείας φύσης (Nadler, 2001). Αυτή η κατανόηση της ελευθερίας ως ορθολογικού αυτοκαθορισμού έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή αντίληψη της ελεύθερης βούλησης ως ικανότητας επιλογής ανεξάρτητα από οποιεσδήποτε αιτιώδεις επιρροές. Για τον Σπινόζα, η ελευθερία δεν είναι η ικανότητα να επιλέγει κανείς διαφορετικά, αλλά η ικανότητα να

κατανοεί γιατί επιλέγει όπως επιλέγει και να ευθυγραμμίζει τις επιλογές του με την αναγκαία τάξη της φύσης (Sessions, 1977).

Η φιλοσοφία του Σπινόζα προσφέρει μια ριζική επανεξέταση της ανθρώπινης ελευθερίας σε σχέση με τη φύση του Θεού. Για τον Σπινόζα, η ελευθερία δεν συνίσταται στο να ενεργεί κανείς ανεξάρτητα από οποιαδήποτε αιτία, αλλά στο να κατανοεί και να αποδέχεται την αναγκαιότητα που διέπει όλα τα πράγματα. Η ανθρώπινη ελευθερία είναι επομένως η λογική αναγνώριση της θέσης του ατόμου μέσα στη θεία τάξη και η ευθυγράμμιση των πράξεών του με τους νόμους της φύσης. Η απόρριψη της ελεύθερης βούλησης ως ψευδαίσθησης από τον Σπινόζα αμφισβητεί τις παραδοσιακές αντιλήψεις για την ανθρώπινη δράση, αλλά η έμφαση που δίνει στη διανοητική ελευθερία προσφέρει ένα μονοπάτι προς την επίτευξη πραγματικής ικανοποίησης μέσω της κατανόησης της αναγκαιότητας. Με αυτόν τον τρόπο, το ντετερμινιστικό σύστημα του Σπινόζα δεν υπονομεύει την ανθρώπινη ελευθερία, αλλά παρέχει μια βαθύτερη, πιο φιλοσοφική κατανόηση του τι σημαίνει να είσαι ελεύθερος (De Spinoza, 2016- Kerr-Lawson, 2000).

2.4. Κριτική και ερμηνείες

Η αντίληψη του Σπινόζα για τον Θεό έχει αποτελέσει αντικείμενο σημαντικής κριτικής και συζήτησης, ιδίως από θεολογική και φιλοσοφική σκοπιά. Μία από τις πρώτες και σημαντικότερες επικρίσεις προέρχεται από παραδοσιακούς θειστές μελετητές, οι οποίοι αντιτάχθηκαν στην ταύτιση του Θεού με τη φύση από τον Σπινόζα, κατηγορώντας τον για αθεϊσμό. Απορρίπτοντας την έννοια ενός προσωπικού Θεού που παρεμβαίνει ενεργά στον κόσμο, ο Σπινόζα υπονομεύει τα θεμέλια της παραδοσιακής θρησκευτικής πίστης, ιδίως την ιδέα της θείας πρόνοιας και της ηθικής διακυβέρνησης (Verbeek, 2017- Boehm, 2014). Αυτή η ριζική απόκλιση από τη συμβατική θεολογία οδήγησε πολλούς από τους συγχρόνους του να τον καταγγείλουν ως αιρετικό. Η άρνηση του Σπινόζα ενός υπερβατικού, ανθρωπόμορφου Θεού αμφισβήτησε το θεολογικό πλαίσιο των αβρααμικών θρησκειών, συμβάλλοντας στη σημαντική αντίθεση που αντιμετώπισε από τις θρησκευτικές αρχές.

Από φιλοσοφική άποψη, η ντετερμινιστική άποψη του Σπινόζα για το σύμπαν έχει επίσης υποστεί κριτική. Οι επικριτές υποστηρίζουν ότι η αντίληψη του Σπινόζα για την αναγκαιότητα αφήνει ελάχιστα περιθώρια για την ανθρώπινη ελευθερία ή την ηθική ευθύνη. Υποστηρίζοντας ότι τα πάντα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπινων πράξεων, προκύπτουν αναγκαστικά από τη φύση του Θεού, ο Σπινόζα φαίνεται να εξαλείφει τη δυνατότητα της ελεύθερης βούλησης, γεγονός που οδηγεί σε ανησυχίες σχετικά με τις επιπτώσεις στην ηθική και τη δικαιοσύνη (Carriero, 1991). Ο

Χέγκελ και ο Καντ, για παράδειγμα, επέκριναν τον μονισμό του Σπινόζα για την αναγωγή του ατόμου σε μια απλή μορφή της μίας ουσίας, κάτι που πίστευαν ότι υπονομεύει την αυτονομία του υποκειμένου (Boehm, 2014). Η κριτική του Καντ στον Σπινόζα επικεντρώνεται ιδιαίτερα στη συγχώνευση του Θεού με τη φύση από τον τελευταίο, την οποία ο Καντ θεώρησε ότι μειώνει την ηθική διάσταση της θεότητας και περιορίζει το πεδίο ηθικής δράσης στην ανθρώπινη ζωή (Lin, 2007).

Οι σύγχρονες ερμηνείες του Θεού του Σπινόζα προσπάθησαν να συμβιβάσουν την ντετερμινιστική φιλοσοφία του με τις σύγχρονες αντιλήψεις για την ελευθερία και την ατομικότητα. Πρόσφατοι μελετητές έχουν υποστηρίξει ότι η απόρριψη της ελεύθερης βούλησης από τον Σπινόζα δεν αναιρεί αναγκαστικά την ανθρώπινη ελευθερία, αλλά μάλλον την επαναπροσδιορίζει με όρους ορθολογικής αυτοδιάθεσης. Κατά την άποψη αυτή, η ελευθερία συνίσταται στην κατανόηση των αναγκαίων αιτιών των πράξεών μας και στην ευθυγράμμιση με την ορθολογική τάξη του σύμπαντος (Della Rocca, 2017). Αυτή η ερμηνεία υπογραμμίζει την έμφαση που δίνει ο Σπινόζα στην πνευματική ελευθερία, η οποία επιτρέπει στα άτομα να επιτύχουν μια υψηλότερη μορφή αυτονομίας μέσω της γνώσης και όχι μέσω της ψευδαίσθησης της αδικαιολόγητης βούλησης (Mason, 1999). Υπό αυτό το πρίσμα, η αντίληψη του Σπινόζα για τον Θεό θεωρείται ότι προσφέρει ένα πλαίσιο για την κατανόηση της ανθρώπινης δράσης σε ένα ντετερμινιστικό σύμπαν, το οποίο προωθεί την ηθική διαβίωση μέσω της λογικής και της κατανόησης.

Στη σύγχρονη επιστήμη, η έννοια του Θεού από τον Σπινόζα συνεχίζει να επανεκτιμάται, ιδίως υπό το φως των σύγχρονων εξελίξεων στη μεταφυσική και τη φιλοσοφία της θρησκείας. Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι ο Θεός του Σπινόζα μπορεί να κατανοηθεί ως πρόδρομος της σύγχρονης επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης, με την έμφαση που δίνει στους φυσικούς νόμους και την απόρριψη του υπερφυσικισμού να ευθυγραμμίζεται με τις σύγχρονες κοσμικές προοπτικές (Duffy, 2009- Malla, 2022). Το όραμα του Σπινόζα για τον Θεό ως μια απρόσωπη, άπειρη ουσία συντονίζεται με τις σύγχρονες αντιλήψεις για το σύμπαν που διέπεται από αμετάβλητους φυσικούς νόμους. Αυτές οι ερμηνείες υποδηλώνουν ότι η φιλοσοφία του Σπινόζα παραμένει σχετική με τις σημερινές συζητήσεις σχετικά με τη φύση της πραγματικότητας, το ρόλο της επιστήμης στην κατανόηση του κόσμου και τη θέση των ανθρώπων μέσα στην ευρύτερη τάξη της ύπαρξης (Malla, 2022- Duffy, 2009).

2.4.1. Πανθεϊσμός στον Σπινόζα

Ο πανθεϊσμός του Σπινόζα είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία της φιλοσοφίας του, που έχει τις ρίζες του στην ταύτιση του Θεού με τη φύση. Στην *Ηθική*, ο Σπινόζα υποστηρίζει ότι ο Θεός δεν είναι ένα υπερβατικό, προσωπικό ον αλλά η ίδια η ουσία όλων όσων υπάρχουν. Αυτό οδηγεί στη διάσημη φράση του *Deus sive Natura* (Θεός ή Φύση), η οποία συμπυκνώνει την πεποίθησή του ότι τα πάντα στο σύμπαν αποτελούν μέρος μιας ενιαίας, άπειρης ουσίας, την οποία αποκαλεί Θεό. (Costa, 2023).

Ο πανθεϊσμός του Σπινόζα αρνείται τον δυϊσμό που συναντάται σε άλλες φιλοσοφικές και θρησκευτικές παραδόσεις, ιδίως τον διαχωρισμό μεταξύ δημιουργού και δημιουργίας. Αντίθετα, για τον Σπινόζα, ο Θεός είναι η ενυπάρχουσα αιτία όλων των πραγμάτων και τίποτα δεν μπορεί να υπάρξει έξω από τον Θεό (Dewey, 1882- Mason, 1999). Αυτός ο ριζικός επαναπροσδιορισμός του Θεού ως φύση όχι μόνο αμφισβητεί τον παραδοσιακό θεϊσμό αλλά προσφέρει επίσης έναν νέο τρόπο κατανόησης του θείου ως παρόντος σε κάθε πτυχή της πραγματικότητας.

Η ταύτιση του Θεού με τη φύση στον πανθεϊσμό του Σπινόζα έχει βαθιές επιπτώσεις τόσο στη θρησκευτική όσο και στη φιλοσοφική σκέψη. Σε αντίθεση με τις παραδοσιακές θρησκευτικές απόψεις που τοποθετούν τον Θεό έξω από τον κόσμο ως μια ξεχωριστή, υπερφυσική δύναμη, ο Θεός του Σπινόζα είναι η ίδια η δομή του σύμπαντος. Αυτό οδηγεί σε μια ντετερμινιστική κοσμοθεωρία, όπου τα πάντα συμβαίνουν σύμφωνα με τους

αμετάβλητους νόμους της φύσης, οι οποίοι είναι οι ίδιοι εκφράσεις της ουσίας του Θεού (Parkinson, 1977).

Για τον Σπινόζα, δεν υπάρχει χώρος για θαύματα ή θεικές παρεμβάσεις, επειδή η φυσική τάξη είναι η ίδια θεϊκή. Αυτό αμφισβητεί τις συμβατικές θρησκευτικές πεποιθήσεις σχετικά με τον ενεργό ρόλο του Θεού στις ανθρώπινες υποθέσεις, όπως η απάντηση σε προσευχές ή η πραγματοποίηση θαυμάτων. Αντίθετα, ο πανθεισμός του Σπινόζα υποδηλώνει ότι η κατανόηση της φύσης και των νόμων της είναι ο μόνος τρόπος για να κατανοήσουμε τον Θεό (Valera & Vidal, 2022). Κατά την άποψη αυτή, η επιστήμη και η φιλοσοφία γίνονται τα μέσα μέσω των οποίων οι άνθρωποι μπορούν να έρθουν σε επαφή με το θείο.

Ο πανθεισμός του Σπινόζα έχει επίσης σημαντικές φιλοσοφικές επιπτώσεις, ιδίως όσον αφορά τη σχέση μεταξύ ελευθερίας και ντετερμινισμού. Εξισώνοντας τον Θεό με τη φύση, ο Σπινόζα υιοθετεί ένα ντετερμινιστικό πλαίσιο όπου τα πάντα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπινων πράξεων, διέπονται από αναγκαιότητα. Ωστόσο, ο Σπινόζα υποστηρίζει ότι η αληθινή ελευθερία συνίσταται στην κατανόηση των αναγκαίων αιτιών των πράξεών μας και στην ευθυγράμμιση του εαυτού μας με αυτές. Με αυτή την έννοια, η ελευθερία δεν είναι η ικανότητα να ενεργεί κανείς χωρίς αιτία, αλλά η ορθολογική αναγνώριση της αναγκαιότητας (Malla, 2022).

Αυτός ο επαναπροσδιορισμός της ελευθερίας μέσα σε ένα ντετερμινιστικό σύστημα επηρέασε πολλούς μεταγενέστερους

φιλοσόφους, συμπεριλαμβανομένου του Χέγκελ, ο οποίος καταπιάστηκε με την ένταση μεταξύ της ατομικής αυτονομίας και της ντετερμινιστικής τάξης της φύσης (Parkinson, 1977). Ο πανθεισμός του Σπινόζα προσφέρει έτσι ένα πλαίσιο όπου τα ανθρώπινα όντα αποτελούν μέρος της θεϊκής τάξης και η ελευθερία επιτυγχάνεται μέσω της γνώσης και όχι μέσω της ψευδαίσθησης της αδικαιολόγητης επιλογής.

Οι σύγχρονες ερμηνείες του πανθεισμού του Σπινόζα έχουν επανεξετάσει τη σημασία του στις σύγχρονες συζητήσεις για την οικολογία και την περιβαλλοντική φιλοσοφία. Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι η ταύτιση του Θεού με τη φύση από τον Σπινόζα προσφέρει ένα φιλοσοφικό θεμέλιο για την περιβαλλοντική ηθική, υποδηλώνοντας ότι η ίδια η φύση είναι ιερή και χρήζει σεβασμού. Αυτό ευθυγραμμίζεται με τις σύγχρονες ιδέες της οικосоφίας, οι οποίες υποστηρίζουν μια βαθιά οικολογική συνείδηση που βασίζεται στη διασύνδεση όλων των ειδών ζωής (Valera & Vidal, 2022).

Ο πανθεισμός του Σπινόζα ενθαρρύνει μια θεώρηση της φύσης όχι ως πόρου προς εκμετάλλευση αλλά ως έκφρασης του θείου, ζητώντας μια πιο αρμονική σχέση μεταξύ των ανθρώπων και του φυσικού κόσμου. Με αυτόν τον τρόπο, η φιλοσοφία του Σπινόζα συνεχίζει να επηρεάζει τη σύγχρονη σκέψη, προσφέροντας ένα όραμα του θείου που είναι συμβατό με την επιστημονική κατανόηση και την περιβαλλοντική ευθύνη (Mason, 1999- Malla, 2022).

2.4.2. Ηθική και Θεία

Στο ηθικό σύστημα του Σπινόζα, ο Θεός παίζει θεμελιώδη ρόλο ως η άπειρη ουσία από την οποία προέρχονται όλα τα πράγματα, συμπεριλαμβανομένης της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η ηθική του Σπινόζα βασίζεται στη μεταφυσική του, όπου ο Θεός νοείται ως η μία ουσία που περιλαμβάνει τα πάντα. Επομένως, οι ανθρώπινες ενέργειες δεν είναι χωριστές από τη θεία τάξη, αλλά αποτελούν μέρος της αναγκαίας εκδίπλωσης της φύσης του Θεού. Στην *Ηθική*, ο Σπινόζα υποστηρίζει ότι η αληθινή ηθική συμπεριφορά συνίσταται στην κατανόηση της θείας φύσης και στην πράξη σύμφωνα με τη λογική, η οποία αποτελεί έκφραση της ουσίας του Θεού (Friedman, 1978- Deveaux, 2007). Για τον Σπινόζα, η ηθική ζωή έχει να κάνει με την ευθυγράμμιση του εαυτού μας με τη λογική δομή του σύμπαντος, η οποία συνδέεται θεμελιωδώς με τη φύση του Θεού.

Ο Σπινόζα απορρίπτει τις παραδοσιακές έννοιες του καλού και του κακού ως απόλυτες ηθικές κατηγορίες. Αντιθέτως, θεωρεί το καλό και το κακό ως σχετικούς όρους που αντανακλούν τη σχέση μεταξύ των ανθρώπινων επιθυμιών και της φυσικής τάξης του Θεού. Το «καλό» είναι αυτό που ενισχύει τη δύναμη του ατόμου να ενεργεί, ή *conatus*, ενώ το «κακό» είναι αυτό που τη μειώνει (Eckstein, 1943).

Αυτές οι διακρίσεις δεν είναι εγγενείς στο σύμπαν, αλλά προκύπτουν από τις ανθρώπινες προοπτικές που βασίζονται στις ανάγκες και την επιβίωσή τους. Εφόσον όλα όσα υπάρχουν αποτελούν έκφραση της φύσης του Θεού, τίποτα δεν είναι εγγενώς

κακό στο σύστημα του Σπινόζα. Αντίθετα, αυτό που οι άνθρωποι χαρακτηρίζουν ως κακό αντανakλά την έλλειψη κατανόησης της θεικής τάξης, όπου τα πάντα συμβαίνουν σύμφωνα με την αναγκαιότητα (Pines, 1983). Ως εκ τούτου, η ηθική διαβίωση απαιτεί μια αλλαγή προοπτικής, όπου τα άτομα έρχονται να δουν ότι όλα τα πράγματα -είτε τα αντιλαμβάνονται ως καλά είτε ως κακά- αποτελούν μέρος της άπειρης και τέλειας φύσης του Θεού (Nadler, 2001).

Στο ηθικό σύστημα του Σπινόζα ο Θεός αποτελεί το θεμέλιο της ηθικής συμπεριφοράς, αλλά όχι με την παραδοσιακή έννοια της έκδοσης εντολών ή της κρίσης των ανθρώπινων πράξεων. Αντίθετα, η ηθική προκύπτει από την κατανόηση των φυσικών νόμων που διέπουν τόσο τα ανθρώπινα όντα όσο και το σύμπαν. Για τον Σπινόζα, όσο περισσότερο κατανοεί ο άνθρωπος τον Θεό, τόσο πιο ορθολογικές και ηθικές γίνονται οι πράξεις του. Αυτή η κατανόηση οδηγεί στην υψηλότερη μορφή ηθικής συμπεριφοράς, όπου τα άτομα ενεργούν όχι από φόβο για τιμωρία ή ελπίδα για ανταμοιβή, αλλά από λογική αναγνώριση της θέσης τους μέσα στη θεία τάξη (de Spinoza, 2020).

Το να ενεργούμε σύμφωνα με τη λογική σημαίνει να κατανοούμε την αναγκαιότητα όλων των πραγμάτων και να τα αποδεχόμαστε ως εκφράσεις της φύσης του Θεού, γεγονός που οδηγεί σε μεγαλύτερη ψυχική γαλήνη και ικανοποίηση (Deveaux, 2007). Με αυτόν τον τρόπο, ο Σπινόζα συνδέει την ηθική άμεσα με τη γνώση του Θεού και τη λογική επιδίωξη της αυτοσυντήρησης.

Το ηθικό σύστημα του Σπινόζα συνδέεται επίσης στενά με την αντίληψή του για την ελευθερία, όπου η αληθινή ελευθερία δεν βρίσκεται στο να ενεργεί κανείς ανεξάρτητα από εξωτερικές δυνάμεις, αλλά στο να ενεργεί σύμφωνα με την αναγκαιότητα της φύσης του Θεού. Η ανθρώπινη ελευθερία, επομένως, είναι μια μορφή διανοητικής απελευθέρωσης που επιτυγχάνεται μέσω της γνώσης του Θεού και του σύμπαντος. Κατανοώντας ότι τα πάντα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπινων επιθυμιών και πράξεων, καθορίζονται από τη φύση του Θεού, τα άτομα μπορούν να ενεργούν ορθολογικά και ηθικά μέσα σε αυτό το πλαίσιο (McShea, 1969).

Αυτή η διανοητική κατανόηση οδηγεί σε αυτό που ο Σπινόζα αποκαλεί *amor Dei intellectualis* - τη διανοητική αγάπη προς τον Θεό - η οποία αντιπροσωπεύει την υψηλότερη μορφή ηθικής ζωής και πνευματικής ολοκλήρωσης. Μέσω αυτής της αγάπης, τα άτομα ξεπερνούν τις ψευδαισθήσεις του καλού και του κακού, βρίσκοντας γαλήνη στην ορθολογική αποδοχή της τάξης του Θεού (Mason, 1999- Pines, 1983).

Κεφάλαιο 3: Συγκριτική Ανάλυση

Το κεφάλαιο αυτό παρουσιάζει μια συγκριτική ανάλυση των μεταφυσικών, επιστημολογικών και ηθικών πλαισίων του Καντ και του Σπινόζα, εστιάζοντας στις διαφορετικές αντιλήψεις τους για τον Θεό. Εξετάζει τις συνέπειες αυτών των απόψεων για την ανθρώπινη γνώση, την ηθική και τη θρησκευτική σκέψη, αναδεικνύοντας την επιρροή τους στη σύγχρονη φιλοσοφία και θεολογία.

3.1. Μεταφυσικά Πλαίσια

Τα μεταφυσικά συστήματα του Καντ και του Σπινόζα αποκαλύπτουν θεμελιώδεις αντιθέσεις στην κατανόηση του Θεού, ιδίως όσον αφορά την υπερβατικότητα και την εμμένεια. Ο Σπινόζα αντιλαμβάνεται τον Θεό ως μια ενυπάρχουσα οντότητα, μια ουσία που διέπει όλη την ύπαρξη, ενώ ο Καντ θεωρεί τον Θεό υπερβατικό, που υπάρχει πέρα από τα όρια της ανθρώπινης εμπειρίας και διαφέρει από τον κόσμο. Η Ηθική του Σπινόζα θέτει ένα μονιστικό πλαίσιο όπου ο Θεός και η Φύση είναι ένα (*Deus sive Natura*), καθιερώνοντας ότι τα πάντα αποτελούν μέρος μιας ενιαίας, άπειρης ουσίας που περιλαμβάνει τα πάντα (Boehm, 2014- Malla, 2022). Αυτή η εμμένεια υπογραμμίζει ότι ο Θεός δεν είναι ξεχωριστός από το σύμπαν, αλλά αντίθετα είναι η θεμελιώδης ουσία του, οδηγώντας σε μια ντετερμινιστική θεώρηση της πραγματικότητας, στην οποία τα πάντα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπινων πράξεων, αποτελούν αναγκαία έκφραση του Θεού. Αντίθετα, ο Καντ

απορρίπτει αυτή την άποψη, υποστηρίζοντας στην Κριτική του Καθαρού Λόγου ότι ο Θεός, ως αναγκαίος, πρέπει να βρίσκεται πέρα από τα όρια της εμπειρικής γνώσης, διατηρώντας έτσι την υπερβατικότητα του Θεού ως ιδέα που απαιτείται από τον πρακτικό λόγο και όχι ως μεταφυσικό γεγονός (Marshall, 2021- Hubbard, 2023).

Ο ρόλος του Θεού στο μεταφυσικό σύστημα του Σπινόζα ευθυγραμμίζεται με την πανθειστική του άποψη, όπου ο Θεός εξισώνεται με το σύνολο της ύπαρξης. Για τον Σπινόζα, ο Θεός δεν είναι ένας ξεχωριστός δημιουργός αλλά η ουσία όλων των πραγμάτων, που οδηγεί στην κατανόηση της πραγματικότητας ως θεμελιωδώς ενοποιημένης και αυτοσυντηρούμενης (Norris, 2022· Stracenski, 2020). Ο Θεός του Σπινόζα στερείται προσωπικότητας ή βούλησης και στερείται ανθρώπινων ιδιοτήτων, αντιθέτως ενσαρκώνει μια απρόσωπη, άπειρη δύναμη που αποτελεί τον ίδιο τον ιστό της ύπαρξης. Αντίθετα, η έννοια του Καντ για τον Θεό είναι βαθιά συνδεδεμένη με τον ηθικό συλλογισμό και όχι με τη μεταφυσική. Θεωρεί τον Θεό ως ένα απαραίτητο αξίωμα για το ύψιστο καλό, ένα ρυθμιστικό ιδανικό που παρέχει ηθικό προσανατολισμό και όχι ως ένα όν που επηρεάζει άμεσα τους φυσικούς νόμους (Smith, 2021). Αυτή η απόκλιση στη φύση του Θεού αντανακλά ευρύτερες διαφορές στα συστήματά τους: ενώ η μεταφυσική του Σπινόζα καθιερώνει έναν περιεκτικό ντετερμινισμό που βασίζεται στην εμμονή, ο Καντ εισάγει την υπέρβαση για να διατηρήσει την ηθική ελευθερία.

Η διάκριση του Kant μεταξύ φαινομένων (το βασίλειο της εμπειρίας) και noumena (το βασίλειο πέρα από την εμπειρία) είναι κρίσιμη για την κατανόηση της αντίληψής του για τον Θεό. Για τον Καντ, η

ανθρώπινη γνώση περιορίζεται εγγενώς στα φαινόμενα, ενώ ο Θεός κατοικεί στην ονομαστική σφαίρα, καθιστώντας αδύνατη την άμεση γνώση του Θεού (Ajvazi, 2021· Kant & Bauer, 2023). Αυτό περιορίζει την ανθρώπινη ικανότητα να κατανοεί τη φύση του Θεού μόνο μέσω της λογικής, θέτοντας τον Θεό ως υπερβατικό ιδανικό και όχι ως μια προσβάσιμη πραγματικότητα. Η οπτική του Σπινόζα, από την άλλη πλευρά, δεν χωρίζει σφαίρες. Αντίθετα, το μονιστικό του πλαίσιο καταρρίπτει τη διάκριση μεταξύ του θείου και του φυσικού, υποδηλώνοντας ότι η κατανόηση του κόσμου ισοδυναμεί με την κατανόηση του Θεού (Malhotra & Bliss, 2021). Αυτή η σύγχυση τοποθετεί τον Θεό ως την άμεση, έμφυτη αιτία των πάντων, σε έντονη αντίθεση με την επιμονή του Καντ στον διαχωρισμό μεταξύ του θείου και του υλικού κόσμου.

Οι διαφορές στις απόψεις του Σπινόζα και του Καντ για τον Θεό εκδηλώνονται περαιτέρω στις αντίστοιχες προσεγγίσεις τους ως προς την αιτιότητα και την αναγκαιότητα. Ο Θεός του Σπινόζα είναι η έσχατη αιτία όλων των πραγμάτων με ντετερμινιστικό τρόπο, όπου κάθε γεγονός και οντότητα ξεδιπλώνεται από την αναγκαιότητα της φύσης του Θεού χωρίς ενδεχόμενο (Smith, 2021· Stracenski, 2020). Αυτός ο αναγκαιωτισμός έρχεται σε αντίθεση με την έννοια της ελεύθερης βούλησης του Καντ, που διατηρείται μέσα από το υπερβατικό του πλαίσιο. Ο Καντ επιτρέπει την ανθρώπινη ελευθερία εντός των ορίων του πρακτικού λόγου, θεωρώντας ότι ο ηθικός νόμος επιτρέπει στα άτομα να ενεργούν αυτόνομα αντί να καθορίζονται από μια θεϊκή ουσία, η οποία ευθυγραμμίζεται με την αντίληψή του για τον Θεό ως ηθικό αξίωμα και όχι ως αιτιακή δύναμη (Boehm, 2014 Hubbard, 2023). Έτσι, ο Θεός του Καντ δεν υπαγορεύει την εξέλιξη

των γεγονότων, αλλά παρέχει ένα ηθικό ιδανικό προς το οποίο αγωνίζονται οι άνθρωποι μέσα στη σφαίρα της πρακτικής, αυτόνομης δράσης.

Επιπλέον, οι διαφορετικές απόψεις του Καντ και του Σπινόζα για τον Θεό αντανακλούν τις διαφορετικές οπτικές τους για την ανθρώπινη γνώση και τη δυνατότητα επίτευξης απόλυτης κατανόησης. Για τον Σπινόζα, η γνώση του Θεού ισοδυναμεί με γνώση της ίδιας της φύσης, που μπορεί να επιτευχθεί μέσω της διανοητικής διαφώτισης και της κατανόησης της ντετερμινιστικής δομής της πραγματικότητας. Αυτή η γνωσιολογική αισιοδοξία υποδηλώνει ότι με την κατανόηση των απαραίτητων συνδέσεων μέσα στη φύση, οι άνθρωποι μπορούν να αποκτήσουν μια μορφή θεϊκής γνώσης (Marshall, 2021· Norris, 2022). Ο Καντ, ωστόσο, είναι πιο δύσπιστος σχετικά με την ανθρώπινη ικανότητα για απόλυτη γνώση, υποστηρίζοντας ότι ενώ οι άνθρωποι μπορούν να συμπεράνουν την ύπαρξη του Θεού μέσω της πρακτικής λογικής, δεν μπορούν να κατανοήσουν πλήρως τη φύση του Θεού. Αυτή η γνωσιολογική ταπεινοφροσύνη στηρίζει τον υπερβατικό ιδεαλισμό του Καντ, όπου ο Θεός χρησιμεύει ως κατευθυντήρια έννοια και όχι ως αντικείμενο συγκεκριμένης γνώσης (Ajnavi, 2021· Kant & Bauer, 2023).

Τελικά, η διάκριση μεταξύ του υπερβατικού ιδεαλισμού του Καντ και του εμμενούς ρεαλισμού του Σπινόζα υπογραμμίζει τους διαφορετικούς στόχους τους στη μεταφυσική. Η φιλοσοφία του Καντ στοχεύει στη συμφιλίωση των όρων της ανθρώπινης ελευθερίας με τον ηθικό νόμο μέσα σε ένα πλαίσιο που σέβεται τα όρια της ανθρώπινης νόησης, θέτοντας τον Θεό ως αναγκαίο ηθικό αξίωμα και όχι ως μεταφυσικό απόλυτο (Smith, 2021). Ο Σπινόζα, από την

άλλη πλευρά, θεωρεί τον Θεό ως την ουσία όλης της ύπαρξης, οδηγώντας σε έναν μεταφυσικό ντετερμινισμό που απορρίπτει κάθε ουσιαστική αντίληψη της ελευθερίας ως ξεχωριστής από την αιτιώδη αλυσίδα του Θεού (Malla, 2022- Malhotra & Bliss, 2021). Αυτή η θεμελιώδης διαφορά στον σκοπό και τη φύση του Θεού στο πλαίσιο των συστημάτων τους συμβάλλει στη διαρκή αντίληψη του Καντ και του Σπινόζα ως φιλοσοφικών αντιθέτων.

Έτσι, ενώ ο Καντ και ο Σπινόζα εξετάζουν παρόμοια θεμελιώδη ερωτήματα σχετικά με τη φύση και το ρόλο του Θεού, οι απαντήσεις τους αποκαλύπτουν μια βαθιά και μόνιμη αντίθεση στα μεταφυσικά τους οράματα. Ο Θεός του Καντ παραμένει ένα υπερβατικό ιδεώδες, ζωτικής σημασίας για τον ηθικό σκοπό αλλά απρόσιτος μέσω της εμπειρικής γνώσης (Diehl, 2021). Ο Θεός του Σπινόζα είναι μια ενυπάρχουσα ουσία, η ίδια η δομή της ύπαρξης, που εκδηλώνεται σε κάθε πτυχή της φύσης και είναι θεμελιωδώς προσιτός μέσω της ορθολογικής έρευνας (Deleuze, 2021). Αυτές οι διακρίσεις αντανακλούν ευρύτερες φιλοσοφικές αποκλίσεις στις προσεγγίσεις τους για την ηθική, τη γνώση και την πραγματικότητα, αφήνοντας μια κληρονομιά που συνεχίζει να εμπνέει συζητήσεις τόσο στη μεταφυσική όσο και στην ηθική φιλοσοφία.

3.2. Επιστημολογικές επιπτώσεις

Οι απόψεις του Καντ και του Σπινόζα για την επιστημολογία παρουσιάζουν δύο αντίθετες αλλά βαθιές προσεγγίσεις για τη φύση και τα όρια της ανθρώπινης γνώσης. Το πλαίσιο του Καντ, ιδίως στην Κριτική του Καθαρού Λόγου, υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη νόηση δεσμεύεται από έμφυτες δομές, δηλαδή τον χώρο και τον χρόνο, οι οποίες αποτελούν τα όρια της εμπειρίας και της κατανόησής μας (Schafer, 2022- Willaschek & Watkins, 2020). Αυτός ο περιορισμός έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία να γνωρίσουμε πραγματικά το καθεαυτό πράγμα, ή το νοούμενο, και μας περιορίζει στη γνώση των φαινομένων, των εμφανίσεων που διαμορφώνονται από τις νοητικές μας ικανότητες (Massimi, 2021).

Ο Σπινόζα, αντίθετα, ασπάζεται μια πιο φιλόδοξη μορφή ορθολογισμού, υποστηρίζοντας ότι μέσω της ανάπτυξης της λογικής και αυτού που αποκαλεί *scientia intuitiva* (διαισθητική γνώση), τα άτομα μπορούν να επιτύχουν γνήσια γνώση του Θεού ή της ουσίας, η οποία για τον Σπινόζα αποτελεί την ουσία όλης της πραγματικότητας (Newstead, 2020- Lloyd, 2020). Η προσέγγιση αυτή βασίζεται σε μια συστηματική και αλληλένδετη θεώρηση της πραγματικότητας, όπου η κατανόηση ενός μέρους οδηγεί στην κατανόηση του συνόλου.

Το γνωσιολογικό πλαίσιο του Σπινόζα βασίζεται σε τρία είδη γνώσης: φαντασία, λογική και διαίσθηση, με τη διαίσθηση να είναι η υψηλότερη μορφή, που οδηγεί σε άμεση κατανόηση της ουσίας των πραγμάτων ή το *amor Dei intellectualis* – η διανοητική αγάπη του

Θεού (Renz, 2022; Newstead, 2020). Για τον Σπινόζα, η διαισθητική γνώση επιτρέπει σε κάποιον να συλλάβει τη διασύνδεση όλων των πραγμάτων μέσα στη θεϊκή ουσία, επιτυγχάνοντας ένα είδος διανοητικής ένωσης με τον Θεό. Ο Καντ, ωστόσο, είναι δύσπιστος για μια τέτοια ενωτική προσέγγιση. γι' αυτόν, η διαίσθηση περιορίζεται σε εμπειρικά αντικείμενα εντός του χώρου και του χρόνου, και δεν υπάρχει άμεση διανοητική διαίσθηση των μεταφυσικών αληθειών (Marshall, 2021, Marcus & Watkins, 2020). Αυτή η διαίρεση μεταξύ της πεπερασμένης ανθρώπινης γνώσης και της υποτιθέμενης άπειρης νόησης υπογραμμίζει την απόκλιση του Καντ από την επιστημολογική αισιοδοξία του Σπινόζα.

Ο ρόλος του Θεού στην ανθρώπινη γνώση είναι αισθητά διαφορετικός σε κάθε σύστημα. Ο Σπινόζα βλέπει τον Θεό ως συνώνυμο της Φύσης (Deus sive Natura), καθιστώντας τη γνώση του Θεού αδιάκριτη από τη γνώση της φύσης. Επομένως, η κατανόηση της αιτιώδους, λογικής δομής της φύσης παρέχει μια εικόνα για την ουσία του Θεού (Lloyd, 2020; Renz & Hutchins, 2021). Αντίθετα, ο Θεός του Καντ υπάρχει πέρα από τα όρια της εμπειρικής γνώσης, προσβάσιμος μόνο ως αναγκαίο αξίωμα του πρακτικού λόγου - μια έννοια στην οποία πιστεύουμε ότι υποστηρίζει τον ηθικό νόμο αλλά δεν μπορούμε να επαληθεύσουμε εμπειρικά (Peden, 2020· Schafer, 2022). Αυτό καθιστά τον Θεό στο σύστημα του Καντ ρυθμιστικό ιδανικό παρά αντικείμενο γνώσης, υπογραμμίζοντας μια θεμελιώδη διαφορά στον τρόπο με τον οποίο κάθε φιλόσοφος ενσωματώνει τη θεότητα στη γνωσιολογία.

Η προσήλωση του Σπινόζα στον ορθολογισμό συνεπάγεται ότι το σύμπαν είναι πλήρως κατανοητό και ότι κάθε αιτία έχει μια εξήγηση μέσα στην παντοδύναμη φύση του Θεού. Αυτή η πεποίθηση υποστηρίζει μια ντετερμινιστική άποψη όπου τα πάντα αποτελούν μέρος μιας ενιαίας αιτιώδους αλυσίδας που πηγάζει από την ουσία του Θεού (Marshall, 2021- Lloyd, 2020). Ο Καντ, ωστόσο, υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη λογική οδηγεί αναπόφευκτα σε αντιφάσεις όταν προσπαθεί να συλλάβει το απόλυτο σύνολο των συνθηκών, όπως αποδεικνύεται στις αντινομίες του, οι οποίες καταδεικνύουν τους περιορισμούς και τα όρια της ανθρώπινης λογικής (Willaschek & Watkins, 2020- Kozyra, 2022). Η στάση αυτή υπογραμμίζει την άποψη του ότι υπάρχουν εγγενή όρια στην ανθρώπινη νόηση, με ορισμένα μεταφυσικά ζητήματα να βρίσκονται εκτός του πεδίου της εμπειρικής γνώσης.

Όσον αφορά τις συνέπειες για την επιστημονική έρευνα, η άποψη του Σπινόζα ενθαρρύνει μια ολιστική προσέγγιση όπου η κατανόηση της φυσικής τάξης ισοδυναμεί με την κατανόηση του Θεού, παρέχοντας ένα θεμέλιο για επιστημονική έρευνα που ευθυγραμμίζεται με τη μεταφυσική γνώση. Η πίστη του σε μια ορθολογική και ντετερμινιστική τάξη κάνει την επιστημονική γνώση, στην ουσία, μια επέκταση της μεταφυσικής γνώσης (Newstead, 2020; Marshall, 2021). Ο Καντ, από την άλλη πλευρά, χαράσσει μια σαφή γραμμή μεταξύ της επιστημονικής και της μεταφυσικής έρευνας. Περιορίζει το εύρος της επιστήμης σε εμπειρικά φαινόμενα, προτείνοντας ότι, ενώ μπορούμε να κατανοήσουμε τον εμπειρικό κόσμο μέσω της λογικής και της παρατήρησης, οποιαδήποτε

προσπάθεια επέκτασης αυτής της κατανόησης στο ονομαστικό πεδίο είναι εικαστική και αβάσιμη (Massimi, 2021; Peden, 2020).

Η επιμονή του Καντ στα όρια της γνώσης οδήγησε στην «Κοπέρνικη επανάσταση» του στη φιλοσοφία, η οποία έθεσε τις δομές του νου ως κεντρικές για τη διαμόρφωση της εμπειρίας αντί για την ανακάλυψη μιας ανεξάρτητης πραγματικότητας. Αυτή η μετατόπιση υποδηλώνει ότι ενώ η επιστήμη μπορεί να περιγράψει τις συνθήκες της εμφάνισης, δεν μπορεί ποτέ να διεισδύσει στην ουσία της ίδιας της πραγματικότητας (Marcus & Watkins, 2020). Το σύστημα του Σπινόζα, αντίθετα, δεν κάνει τέτοια διάκριση. Εξισώνοντας τον Θεό με τη Φύση, θεωρεί ότι η ουσία των πραγμάτων είναι προσβάσιμη και κατανοητή μέσω της λογικής, υπονοώντας ότι η επιστημονική έρευνα και οι μεταφυσικές αλήθειες ενοποιούνται (Lloyd, 2020; Renz, 2022).

Τέλος, οι επιπτώσεις των απόψεών τους επεκτείνονται σε ηθικές και υπαρξιακές διαστάσεις. Οι περιορισμοί του Καντ στη γνώση συνεπάγονται ταπεινότητα απέναντι στο άγνωστο, καλλιεργώντας μια ηθική που βασίζεται στο καθήκον και τους ηθικούς νόμους που δεν βασίζονται σε εμπειρικά στοιχεία αλλά στις απαιτήσεις του πρακτικού λόγου (Kozyna, 2022). Ο Σπινόζα, ωστόσο, βρίσκει ηθική καθοδήγηση στην κατανόηση και την ευθυγράμμιση με την ορθολογική τάξη της φύσης, την οποία εξισώνει με τη θεία βούληση. Η επιστημολογία του προτείνει ότι η ηθική ζωή συνίσταται στην κατανόηση της θέσης κάποιου μέσα στη θεϊκή τάξη, μια προσέγγιση

που συνυφαίνει βαθιά τη μεταφυσική κατανόηση με την ηθική φιλοσοφία (Renz & Hutchins, 2021· Schafer, 2022).

3.3. Ηθικές συνέπειες

Οι ηθικές συνέπειες των φιλοσοφιών του Καντ και του Σπινόζα αποκαλύπτουν ουσιαστικές διαφορές στο πώς ο καθένας βλέπει την αναγκαιότητα του Θεού μέσα σε ηθικά πλαίσια. Σύμφωνα με τον Marshall (2021), ο Kant υποστηρίζει ότι ο ηθικός νόμος απαιτεί εγγενώς την ύπαρξη ενός λογικού ηθικού νομοθέτη, δηλαδή του Θεού, ο οποίος λειτουργεί ως ο εγγυητής της δικαιοσύνης και ο απόλυτος κριτής της ηθικής συμπεριφοράς. Για τον Kant, ο Θεός παρέχει μια άγκυρα για αντικειμενικές ηθικές αξίες, δίνοντας νόημα στην επιδίωξη του υψηλότερου καλού, όπου η αρετή και η ευτυχία ευθυγραμμίζονται. Αντίθετα, η ηθική του Σπινόζα δεν εξαρτάται από έναν προσωπικό Θεό. Αντίθετα, βασίζονται σε μια αντίληψη του Θεού ως Φύσης, με ηθική συμπεριφορά που προκύπτει από την κατανόηση της θέσης μας εντός της παγκόσμιας τάξης (Garver, 2006; Malhotra & Bliss, 2021). Στο σύστημα του Σπινόζα, η ηθική δεν επιβάλλεται εξωτερικά από έναν θεϊκό νομοθέτη, αλλά αναδύεται από το λογικό προσωπικό συμφέρον, καθώς οι άνθρωποι προσπαθούν να ζουν σύμφωνα με τη λογική.

Ο Walschots (2020) υποστηρίζει ότι για τον Kant, η αναγκαιότητα του Θεού στην ηθική βασίζεται στις πρακτικές απαιτήσεις της ηθικής. Το Θεμέλιο της Μεταφυσικής της Ηθικής του Kant διατυπώνει ότι οι ηθικές πράξεις αναλαμβάνονται όχι από απλή κλίση αλλά από

καθήκον, και αυτό το καθήκον προϋποθέτει έναν τελικό σκοπό και μια τελική δικαιοσύνη, που παρέχονται από τον Θεό (Paytas, 2020- Pasternack, 2020). Αυτή η τελεολογική προοπτική έρχεται σε αντίθεση με τον Σπινόζα, ο οποίος θεωρεί την ηθική συμπεριφορά ως σύμφυτη με την ορθολογική τάξη του σύμπαντος. Η αντίληψη του Σπινόζα για την ηθική απορρέει από την ιδέα ότι η κατανόηση των φυσικών νόμων και η δράση σε αρμονία με αυτούς οδηγεί σε ηθική συμπεριφορά και όχι από την τήρηση των θεϊκών εντολών (Macherey, 2023- Moreau, 2019). Κατά συνέπεια, ενώ η ηθική του Καντ είναι δεοντολογική, βασιζόμενη σε καθήκοντα και επιταγές που εκδίδονται από μια ηθική αρχή, η ηθική του Σπινόζα έχει τις ρίζες της στις ορθολογικές αρχές και στην εγγενή λογική του σύμπαντος.

Ο Ajnavazi (2021) σημειώνει ότι η απόρριψη του προσωπικού Θεού από τον Σπινόζα οδηγεί σε ένα ηθικό σύστημα που δεν απαιτεί θεία ανταμοιβή ή τιμωρία. Κατά την άποψή του, οι καλές πράξεις προκύπτουν φυσικά από την κατανόηση και την ευθυγράμμιση με τη φύση της πραγματικότητας (Ajnavazi, 2021). Ο Θεός του Σπινόζα, ο οποίος νοείται ως απρόσωπη ουσία, δεν παρεμβαίνει ούτε υπαγορεύει ηθικά πρότυπα, πράγμα που σημαίνει ότι η ανθρώπινη ηθική είναι αυτόνομο προϊόν ορθολογικής αυτογνωσίας και όχι θεϊκής εντολής (Petrescu, 2014). Για τον Καντ, από την άλλη πλευρά, το αξίωμα της ύπαρξης του Θεού είναι απαραίτητο για τη θέσπιση ηθικών νόμων που υπερβαίνουν την ανθρώπινη υποκειμενικότητα, προσφέροντας ένα πλαίσιο εντός του οποίου οι ηθικές υποχρεώσεις καθίστανται καθολικά δεσμευτικές (Kant, 2020). Έτσι, ενώ ο Σπινόζα αντιλαμβάνεται την ηθική ως εγγενώς ορθολογική, ο Καντ επιμένει

στην αναγκαιότητα του Θεού για να στηρίξει την αντικειμενικότητα και την καθολικότητα του ηθικού νόμου (Lord, 2011).

Ο Carlisle (2021) υποστηρίζει ότι το ηθικό σύστημα του Σπινόζα προσφέρει μια εναλλακτική λύση στην παραδοσιακή θεϊστική ηθική ενσωματώνοντας την ηθική με τη μεταφυσική, όπου η κατανόηση και η αγάπη για τον Θεό οδηγούν σε μια μορφή ηθικού ορθολογισμού. Στην ηθική του Σπινόζα, η ηθική είναι συνυφασμένη με τη γνώση και την επιδίωξη της διανοητικής αγάπης προς τον Θεό (*amor Dei intellectualis*), υποδηλώνοντας ότι μια καλά διαβασμένη ζωή είναι αυτή που ευθυγραμμίζεται με την ορθολογική δομή της φύσης. Αυτή η αντίληψη έρχεται σε αντίθεση με την αντίληψη του Καντ, στην οποία η ηθική δράση χαρακτηρίζεται από την αίσθηση του καθήκοντος και η τήρηση του ηθικού νόμου θεωρείται πρωταρχικής σημασίας, ακόμη και όταν έρχεται σε σύγκρουση με τις προσωπικές κλίσεις ή την ευτυχία (Marshall, 2021- Malhotra & Bliss, 2021). Αυτή η έμφαση στο καθήκον αντικατοπτρίζει την άποψη του Καντ ότι ο ηθικός νόμος, θεμελιωμένος στη λογική, πρέπει να έχει εξουσία επί των ανθρώπινων επιθυμιών και κλίσεων, μια εξουσία που αντλεί τη δύναμή της από την ηθική αναγκαιότητα του Θεού (Marshall, 2021).

Σύμφωνα με τον Paytas (2020), η έννοια της ηθικής του Καντ είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιδέα ενός ευεργετικού ηθικού κυβερνήτη που εξασφαλίζει την τελική πραγμάτωση του ύψιστου αγαθού. Κατά την άποψή του, η ηθική τάξη είναι ελλιπής χωρίς την υπόσχεση της θείας δικαιοσύνης, η οποία ανταμείβει την αρετή και τιμωρεί την κακία. Η έννοια αυτή υπογραμμίζει την πίστη του Καντ σε μια τελεολογική δομή της ηθικής, όπου η ύπαρξη του Θεού είναι

απαραίτητη για ένα ηθικό σύμπαν όπου επικρατεί η δικαιοσύνη (Ajvazi, 2021- Walschots, 2020). Ο Σπινόζα, ωστόσο, υποστηρίζει ότι η ορθολογική κατανόηση του Θεού ως φύση δεν συνεπάγεται καμία προσδοκία ανταμοιβών ή τιμωριών. Αντίθετα, δίνει έμφαση στην ηθική συμπεριφορά που απορρέει από την κατανόηση της ουσιαστικής μας ενότητας με το σύνολο της ύπαρξης, απορρίπτοντας κάθε έννοια προσωπικής σωτηρίας ή θεϊκής τιμωρίας (Garver, 2006- Macherey, 2023).

Η Παπαδάκη (2017) υποστηρίζει ότι η ιδέα του Καντ για το ηθικό καθήκον απαιτεί έναν βαθμό αυτοθυσίας και προσκόλλησης σε καθολικούς νόμους που υπερβαίνουν τις ατομικές επιθυμίες, γεγονός που έρχεται σε έντονη αντίθεση με το όραμα του Σπινόζα για την ηθική πράξη ως έκφραση αυτοσυντήρησης και αυτοπραγμάτωσης (Παπαδάκη, 2017).

Στο πλαίσιο του Καντ, το καθήκον απαιτεί να ενεργεί κανείς σύμφωνα με την κατηγορηματική προσταγή, η οποία απαιτεί να ενεργεί κανείς με τρόπο που θα μπορούσε να εφαρμοστεί καθολικά. Αυτή η κατηγορηματική προσταγή εδράζεται στον σεβασμό των λογικών όντων ως αυτοσκοπών, σεβασμός που ο Καντ πιστεύει ότι διασφαλίζεται τελικά από την ύπαρξη του Θεού (Kant, 2020- Pasternack, 2020). Ο Σπινόζα, ωστόσο, θεωρεί ότι οι ηθικές πράξεις ενισχύουν τη δύναμη της ύπαρξης του ατόμου και απορρέουν από την ορθολογική κατανόηση της θέσης του ατόμου μέσα στη φύση, η οποία οδηγεί σε μια πιο έμμεση και ολοκληρωμένη θεώρηση της ηθικής μέσα στον φυσικό κόσμο (Moreau, 2019- Carlisle, 2021).

Τέλος, ο Macherey (2023) υποστηρίζει ότι η ηθική φιλοσοφία του Σπινόζα, με την εστίασή της στην ορθολογική κατανόηση και τη

διανοητική αγάπη, παρουσιάζει ένα ηθικό πλαίσιο που λειτουργεί ανεξάρτητα από το παραδοσιακό θρησκευτικό δόγμα. Για τον Σπινόζα, η απόλυτη ηθική κατάσταση είναι αυτή της κατανόησης, όπου το άτομο συνειδητοποιεί την ουσιαστική του ενότητα με τον Θεό ή τη Φύση και ζει σύμφωνα με τη λογική. Αυτή η άποψη της ηθικής δεν απαιτεί έναν θεϊκό νομοθέτη- μάλλον, απαιτεί γνώση και ευθυγράμμιση των πράξεων του ατόμου με την ορθολογική αναγκαιότητα (Marshall, 2021- Garver, 2006). Ο Καντ, ωστόσο, θεωρεί ότι ο ηθικός νόμος θεμελιώνεται στην αυτονομία των ορθολογικών παραγόντων, αλλά απαιτεί μια θεϊκή δομή που επικυρώνει τελικά την αντικειμενική φύση των ηθικών αξιών, μια επικύρωση που παραμένει έξω από την ανθρώπινη λογική ικανότητα (Paytas, 2020- Petrescu, 2014).

3.4. Επιπτώσεις στη θρησκευτική σκέψη

Οι συνεισφορές του Καντ και του Σπινόζα στη θρησκευτική σκέψη διαμορφώνουν σημαντικά τη σύγχρονη θεολογία και τη θρησκευτική φιλοσοφία, καθώς κάθε φιλόσοφος παρουσιάζει μια μοναδική οπτική για την πίστη, την πεποίθηση και τη φύση του Θεού. Το βιβλίο του Καντ Η θρησκεία μέσα στα όρια της λογικής και μόνο υποστηρίζει μια πίστη θεμελιωμένη στον ορθολογισμό, όπου τα θρησκευτικά δόγματα πρέπει να συνάδουν με τις ηθικές αρχές. Αυτή η προσέγγιση περιορίζει την εξουσία της θρησκείας, υποστηρίζοντας έναν πρακτικό λόγο που ευθυγραμμίζει τις ηθικές υποχρεώσεις με τις θρησκευτικές δεσμεύσεις (Kant, 2008). Η επιρροή του Καντ

επεκτείνεται στη σύγχρονη θεολογία, η οποία διερευνά την πίστη μέσα από το πρίσμα της ηθικής αυτονομίας και της ορθολογικής αναγκαιότητας, υποδηλώνοντας ότι η θεία βούληση και η ανθρώπινη ηθική μπορούν να συνυπάρχουν χωρίς αντιφάσεις (Lord, 2011).

Ο Σπινόζα, ωστόσο, ακολουθεί μια πιο ριζοσπαστική προσέγγιση, εξισώνοντας τον Θεό με τη Φύση στην Ηθική του, μια άποψη που αναδιαμορφώνει τη θρησκευτική σκέψη απορρίπτοντας μια προσωπική θεότητα και υιοθετώντας αντ' αυτού μια πανθεϊστική κατανόηση της θεότητας, όπου όλη η ύπαρξη αντανακλά τη θεϊκή ουσία (Moreau, 2023- Yovel, 1973). Αυτή η μετατόπιση αμφισβητεί τα παραδοσιακά θεολογικά πλαίσια και έχει εμπνεύσει τον σύγχρονο θρησκευτικό νατουραλισμό και πανθεϊσμό, ιδίως στο πλαίσιο των οικολογικών και επιστημονικών ερμηνειών της πνευματικότητας.

Οι φιλοσοφικές διαφορές στις προοπτικές του Καντ και του Σπινόζα αντανακλούν διαφορετικές αντιλήψεις για τη θρησκευτική πίστη. Ο Καντ θεωρεί ότι η πίστη στον Θεό χρησιμεύει ως αναγκαίο αξίωμα για την πρακτική λογική, υποστηρίζοντας τον ηθικό νόμο χωρίς να απαιτείται απόδειξη της ύπαρξης του Θεού. Αυτή η θέση είναι κρίσιμη για τη δημιουργία ενός ηθικού πλαισίου όπου η πίστη συμπληρώνει τη λογική χωρίς την ανάγκη εμπειρικής επικύρωσης, μια ιδέα που έχει επηρεάσει τον θρησκευτικό φιλελευθερισμό δίνοντας έμφαση στην ηθική ως μια ορθολογική επιδίωξη ανεξάρτητη από μεταφυσικές αξιώσεις (Boehm, 2014- Fraenkel, 2012). Αντίθετα, ο πανθεϊσμός του Σπινόζα υποδηλώνει ότι η θρησκευτική πίστη είναι εγγενώς συνδεδεμένη με την κατανόηση των φυσικών νόμων.

Για τον Σπινόζα, η λατρεία ισοδυναμεί με την κατανόηση της διασύνδεσης της ύπαρξης, υπονοώντας ότι η ηθική συμπεριφορά προκύπτει από τη γνώση και όχι από την αφοσίωση (Porejov, 2019). Η άποψή του έρχεται σε έντονη αντίθεση με εκείνη του Καντ, καθώς η φιλοσοφία του Σπινόζα υποβαθμίζει την έννοια της θείας κρίσης ή της προσωπικής σωτηρίας, εστιάζοντας αντίθετα στη διανοητική και ηθική αυτοπραγμάτωση. Αυτή η αντίληψη απευθύνεται στους σύγχρονους κοσμικούς στοχαστές και έχει επηρεάσει κινήματα που δίνουν προτεραιότητα στην ηθική συμπεριφορά ως εγγενή ποιότητα της ανθρώπινης κατανόησης.

Και οι δύο φιλόσοφοι συμβάλλουν στις σύγχρονες συζητήσεις σχετικά με την ύπαρξη και τη φύση του Θεού, αμφισβητώντας συχνά τα παραδοσιακά θεολογικά δόγματα. Η κριτική φιλοσοφία του Καντ αμφισβητεί την ικανότητα της ανθρώπινης λογικής να κατανοήσει το θείο, υποδηλώνοντας ότι οι ιδέες μας για τον Θεό χρησιμεύουν περισσότερο ως ηθικές κατευθυντήριες γραμμές παρά ως αναπαραστάσεις ενός απόλυτου όντος (Stevenson, 2004). Η προοπτική αυτή υποστηρίζει μια άποψη του Θεού ως ηθικού ιδανικού και όχι ως εμπειρικής οντότητας, παρέχοντας μια βάση για τις σύγχρονες συζητήσεις σχετικά με τον θρησκευτικό πλουραλισμό και τη συμβατότητα της πίστης και της λογικής (Kant, 2008- Lord, 2011). Ο Σπινόζα, αντίθετα, υποστηρίζει μια μονιστική άποψη όπου ο Θεός και η Φύση είναι ένα, υποστηρίζοντας ότι το θείο ενυπάρχει σε όλα τα πράγματα και δεν διακρίνεται από το σύμπαν. Αυτή η στάση αμφισβητεί τις δυϊστικές αντιλήψεις για τον Θεό και έχει εμπνεύσει τις σύγχρονες συζητήσεις για την εμμένεια στη θρησκευτική

φιλοσοφία, όπως φαίνεται στην οικοθεολογία και τον θρησκευτικό νατουραλισμό, οι οποίες εκτιμούν την εγγενή θεότητα του φυσικού κόσμου (Moreau, 2023- Porejoy, 2019). Μέσω αυτού του φακού, ο Θεός γίνεται αντιληπτός ως η ολότητα της ύπαρξης και όχι ως ένας ξεχωριστός δημιουργός, δίνοντας έμφαση σε μια ολιστική και ενοποιητική προσέγγιση της πνευματικότητας.

Στις σύγχρονες θεολογικές και φιλοσοφικές συζητήσεις, οι ιδέες του Καντ και του Σπινόζα διαμόρφωσαν βαθιά τις απόψεις για τη θρησκευτική εξουσία, την ηθική και τη φύση της πίστης. Η άποψη του Καντ ευθυγραμμίζει τη θρησκευτική πρακτική με την ηθική αυτονομία, υποστηρίζοντας ότι η γνήσια θρησκεία δεν μπορεί να επιβληθεί μέσω εξωτερικών εντολών, αλλά πρέπει να συντονίζεται με την αίσθηση καθήκοντος και την ηθική κατανόηση του ατόμου. Η προσέγγιση αυτή ενθάρρυνε τις θρησκευτικές παραδόσεις να θεωρούν την προσωπική συνείδηση και την ηθική συλλογιστική ως ουσιώδη συστατικά της πίστης, επαναπροσδιορίζοντας έτσι τον ρόλο των θρησκευτικών θεσμών στην καθοδήγηση της ηθικής συμπεριφοράς (Fraenkel, 2012- Kant, 2008).

Ο Σπινόζα, από την άλλη πλευρά, εξαλείφει εντελώς την ανάγκη για θεσμοθετημένη θρησκεία, προτείνοντας ότι η ορθολογική κατανόηση της φύσης εκπληρώνει τον ρόλο που παραδοσιακά αποδίδεται στη θρησκευτική λατρεία. Η φιλοσοφία του επηρέασε τον κοσμικό ανθρωπισμό και διάφορες φυσιοκρατικές προσεγγίσεις στην πνευματικότητα, οι οποίες δίνουν έμφαση στην κατανόηση και τη συμπόνια ως βασικές ανθρώπινες αξίες (Yovel, 1973- Boehm, 2014).

Με αυτόν τον τρόπο, και οι δύο στοχαστές συμβάλλουν σε μια πιο προσωπική και ενδοσκοπική προσέγγιση της πίστης, όπου η ηθική ενσωματώνεται στα ατομικά συστήματα πεποιθήσεων αντί να υπαγορεύεται από το θρησκευτικό δόγμα.

Κεφάλαιο 4: Συμπεράσματα

Αυτή η ενότητα συνοψίζει τα κύρια ευρήματα της μελέτης, υπογραμμίζοντας τις βασικές ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των αντιλήψεων του Καντ και του Σπινόζα για τον Θεό. Συζητά τις ευρύτερες φιλοσοφικές επιπτώσεις των απόψεών τους και προτείνει μελλοντικές ερευνητικές κατευθύνσεις, τονίζοντας τη σημασία των ιδεών τους για τον σύγχρονο φιλοσοφικό διάλογο.

4.1. Σύνοψη βασικών ευρημάτων

Στη συγκριτική μελέτη του Καντ και του Σπινόζα σχετικά με την έννοια του Θεού, τα βασικά ευρήματα αναδεικνύουν τόσο βαθιές διαφορές όσο και ενδιαφέρουσες ομοιότητες μεταξύ των φιλοσοφικών τους συστημάτων. Η έννοια του Καντ για τον Θεό είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ηθική φιλοσοφία του. Για τον Καντ, ο Θεός λειτουργεί ως αξίωμα του πρακτικού λόγου - ένα ουσιώδες, αν και άγνωστο, ον που εξασφαλίζει τη συνοχή των ηθικών καθηκόντων και τη δυνατότητα επίτευξης του ύψιστου αγαθού. Ο Θεός του Καντ υπάρχει πέρα από τα όρια της εμπειρικής γνώσης και είναι βαθιά ενσωματωμένος στο πλαίσιο του ηθικού νόμου, λειτουργώντας ως καθοδηγητική δύναμη για την ανθρώπινη δράση. Από την άλλη πλευρά, η αντίληψη του Σπινόζα για τον Θεό είναι ριζικά διαφορετική, καθώς ορίζεται από μια εμμενή, πανθειστική άποψη, όπου ο Θεός είναι ισοδύναμος με την ίδια τη φύση. Ο Σπινόζα απορρίπτει την έννοια ενός προσωπικού ή υπερβατικού Θεού, προτείνοντας αντ' αυτού μια ενιαία, άπειρη ουσία που εκφράζεται

μέσω της φυσικής τάξης. Αυτή η βασική διάκριση μεταξύ ενός υπερβατικού και ενός ενυπάρχοντος Θεού υπογραμμίζει μία από τις πιο θεμελιώδεις διαφορές στις μεταφυσικές τους απόψεις.

Μια σημαντική ομοιότητα μεταξύ των δύο φιλοσόφων, ωστόσο, έγκειται στη δέσμευσή τους στον ορθολογισμό. Τόσο ο Καντ όσο και ο Σπινόζα πιστεύουν ότι η λογική παίζει κεντρικό ρόλο στην κατανόηση του θείου, αν και το προσεγγίζουν από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Ο Καντ δίνει έμφαση στα όρια της ανθρώπινης γνώσης και στον ρόλο του πρακτικού λόγου στην τοποθέτηση του Θεού ως απαραίτητου στοιχείου για την ηθική δράση. Ο Σπινόζα, αντίθετα, υποστηρίζει ότι μέσω της διανοητικής κατανόησης, τα άτομα μπορούν να γνωρίσουν τον Θεό άμεσα, καθώς ο Θεός είναι ενσωματωμένος στον ίδιο τον ιστό της ύπαρξης. Για τον Σπινόζα, η κατανόηση της φύσης σημαίνει κατανόηση του Θεού, ενσωματώνοντας έτσι τη θεολογία στην ντετερμινιστική κοσμοθεωρία του. Παρά τα διαφορετικά τους πλαίσια, και οι δύο φιλόσοφοι υποστηρίζουν τη σημασία του ορθολογισμού στην προσέγγιση του θείου, προσφέροντας ένα κοινό νήμα που συνδέει τα κατά τα άλλα αποκλίνοντα μεταφυσικά τους συστήματα.

Οι επιπτώσεις αυτών των φιλοσοφικών διαφορών εκτείνονται πέρα από τη μεταφυσική και στο πεδίο της ηθικής και της ανθρώπινης ελευθερίας. Ο Θεός του Καντ είναι βαθιά συνυφασμένος με την ηθική αυτονομία, διασφαλίζοντας ότι τα ανθρώπινα όντα μπορούν να ενεργούν ελεύθερα εντός των ορίων του ηθικού νόμου. Ο Θεός, κατά την άποψη του Καντ, εγγυάται τη δικαιοσύνη και την ενδεχόμενη αρμονία μεταξύ αρετής και ευτυχίας. Ο Σπινόζα, από

την άλλη πλευρά, οραματίζεται την ελευθερία ως τη διανοητική κατανόηση της αναγκαιότητας. Για τον Σπινόζα, η αληθινή ελευθερία προέρχεται από την κατανόηση της φυσικής τάξης και την ευθυγράμμιση με αυτήν, μια διαδικασία που δεν βασίζεται στην έννοια της ηθικής αυτονομίας αλλά στη γνώση της ενυπάρχουσας παρουσίας του Θεού στη φύση. Αυτή η απόκλιση προσφέρει βαθιές επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο ο κάθε φιλόσοφος βλέπει τη σχέση μεταξύ των ανθρώπων και του θείου, με τον Καντ να εστιάζει στο ηθικό καθήκον και την ελευθερία, ενώ ο Σπινόζα δίνει έμφαση στη διανοητική κατανόηση και τον ντετερμινισμό.

Συμπερασματικά, η μελέτη υπογραμμίζει ότι, ενώ ο Καντ και ο Σπινόζα προσφέρουν θεμελιωδώς διαφορετικές αντιλήψεις για τον Θεό, το έργο τους συνεχίζει να διαμορφώνει τις σύγχρονες φιλοσοφικές και θεολογικές συζητήσεις. Ο Θεός του Καντ παραμένει κεντρική φιγούρα στις συζητήσεις για την ηθική φιλοσοφία, ιδίως όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο διασταυρώνονται η θεία δικαιοσύνη και η ανθρώπινη ηθική. Ο πανθειστικός Θεός του Σπινόζα, εν τω μεταξύ, προσφέρει ένα όραμα του θείου που βρίσκει απήχηση στις σύγχρονες οικολογικές και επιστημονικές προσεγγίσεις της πνευματικότητας, όπου ο Θεός θεωρείται συνώνυμο της φυσικής τάξης. Η σύγκριση αυτών των δύο στοχαστών όχι μόνο αποκαλύπτει το εύρος της φιλοσοφικής συμβολής τους αλλά και προσκαλεί σε συνεχή προβληματισμό σχετικά με τη φύση του Θεού, τον ρόλο της λογικής και τα θεμέλια της ηθικής.

Τελικά, η διερεύνηση των απόψεων του Καντ και του Σπινόζα για τον Θεό χρησιμεύει ως υπενθύμιση των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους η φιλοσοφία μπορεί να προσεγγίσει θεμελιώδη ερωτήματα

σχετικά με την ύπαρξη, την ηθική και τη θεότητα. Οι αντίθετες απόψεις τους προσφέρουν πλούσιες γνώσεις για την πολυπλοκότητα της μεταφυσικής και ηθικής σκέψης, παρέχοντας πολύτιμη συμβολή στην ευρύτερη κατανόηση του ρόλου που διαδραματίζει η έννοια του Θεού στη διαμόρφωση της ανθρώπινης κατανόησης και δράσης. Αυτή η συγκριτική ανάλυση, επομένως, ανοίγει δρόμους για περαιτέρω διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι ιδέες τους μπορούν να πληροφορήσουν τις σύγχρονες συζητήσεις για τη φύση του Θεού και την ηθική δομή του σύμπαντος.

4.2. Φιλοσοφικές επιπτώσεις

Οι φιλοσοφικές επιπτώσεις των ιδεών του Καντ και του Σπινόζα για τον Θεό επεκτείνονται βαθιά τόσο στη μεταφυσική όσο και στην ηθική, αναδιαμορφώνοντας τις παραδοσιακές απόψεις και θέτοντας τις βάσεις για τη σύγχρονη φιλοσοφική σκέψη. Η προσέγγιση του Καντ, η οποία περιορίζει την ανθρώπινη γνώση στη σφαίρα των φαινομένων, ενώ τοποθετεί τον Θεό στον νοούμενο τομέα, αμφισβητεί τις μεταφυσικές υποθέσεις σχετικά με τη δυνατότητα άμεσης γνώσης των θείκων αληθειών. Με τον τρόπο αυτό, επαναπροσδιορίζει τα όρια της μεταφυσικής, υποστηρίζοντας ότι ορισμένες έννοιες, συμπεριλαμβανομένου του Θεού, είναι πέρα από την εμπειρική γνώση, αλλά απαραίτητες για την ηθική λογική. Αυτό το πλαίσιο έχει επηρεάσει έκτοτε τις συζητήσεις σχετικά με τα όρια της ανθρώπινης γνώσης και τον ρόλο της πίστης, τοποθετώντας τον Καντ ως βασική προσωπικότητα της δεοντολογικής ηθικής και

παρακινώντας μεταγενέστερους στοχαστές να διερευνήσουν τις εντάσεις μεταξύ γνώσης και πίστης.

Η πανθειϊστική θεώρηση του Σπινόζα για τον Θεό, όπου ο Θεός και η φύση είναι ένα, εισάγει ένα ντετερμινιστικό μοντέλο που έρχεται σε ρήξη με την ανθρωποκεντρική θεώρηση της θεότητας. Αυτό έχει εκτεταμένες συνέπειες για τη μεταφυσική, αμφισβητώντας τον δυϊστικό διαχωρισμό μεταξύ δημιουργού και δημιουργίας και δίνοντας έμφαση σε μια ολιστική ενότητα μέσα στην ύπαρξη. Το σύστημα του Σπινόζα προσφέρει μια εναλλακτική ηθική θεώρηση, όπου η κατανόηση και η ευθυγράμμιση με τη φυσική τάξη οδηγεί σε γνήσια ελευθερία.

Αυτό το ντετερμινιστικό αλλά και πνευματικά απελευθερωτικό πλαίσιο επηρέασε τη μεταγενέστερη ορθολογιστική και υπαρξιστική σκέψη, εμπνέοντας τους φιλοσόφους να θεωρήσουν την ηθική ζωή ως έκφραση της κατανόησης της πραγματικότητας και όχι της υπακοής σε έναν εξωτερικό ηθικό κώδικα. Οι ιδέες του Σπινόζα συνεχίζουν να έχουν απήχηση στις σύγχρονες συζητήσεις για την οικολογική ηθική, όπου η διασύνδεση όλων των πραγμάτων υπογραμμίζει την ευθύνη απέναντι στον φυσικό κόσμο.

Η διαχρονική σημασία των φιλοσοφιών του Καντ και του Σπινόζα έγκειται στον μετασχηματιστικό αντίκτυπό τους στον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε για την ηθική, τη γνώση και το θείο. Η έμφαση του Καντ στην ηθική αυτονομία και το καθήκον παραμένει ακρογωνιαίος λίθος της ηθικής φιλοσοφίας, ενώ το όραμα του

Σπινόζα για έναν ορθολογικό, ενυπάρχοντα Θεό αμφισβητεί τον συμβατικό θεϊσμό και ευθυγραμμίζεται με τις σύγχρονες κοσμικές και φυσιοκρατικές ερμηνείες της πνευματικότητας. Οι ιδέες τους προσκαλούν σε συνεχή προβληματισμό για τη σχέση μεταξύ ηθικής και μεταφυσικής, προσφέροντας πλαίσια που ενθαρρύνουν τόσο την ηθική ευθύνη όσο και τη διανοητική κατανόηση. Με αυτόν τον τρόπο, ο Καντ και ο Σπινόζα παρέχουν διαχρονικές συνεισφορές στον φιλοσοφικό διάλογο, προτρέποντας τη συνεχή διερεύνηση της φύσης της πραγματικότητας, των ορίων της ανθρώπινης κατανόησης και των αρχών που καθοδηγούν την ηθική ζωή (Anscombe, 2020).

4.3. Μελλοντικές κατευθύνσεις έρευνας

Το ηθικό πλαίσιο του Καντ, στο οποίο ο Θεός είναι απαραίτητος ως αξίωμα του πρακτικού λόγου, έρχεται σε έντονη αντίθεση με την έμφυτη άποψη του Σπινόζα για τον Θεό ως ισοδύναμο με την ίδια τη φύση. Αυτές οι προοπτικές αμφισβητούν τον τρόπο με τον οποίο ορίζουμε την ηθική, τον ανθρώπινο σκοπό και τη σύνδεσή μας με τη θεία ή την παγκόσμια τάξη. Η εστίαση του Καντ στις άγνωστες πτυχές του Θεού ευθυγραμμίζεται με τα ηθικά καθήκοντα που βασίζονται στην αυτονομία, ενώ ο πανθεϊστικός Θεός του Σπινόζα προτείνει ένα ηθικό σύστημα που έχει τις ρίζες του στην κατανόηση και την αρμονία με τη φύση. Αυτές οι θεμελιώδεις διαφορές έχουν εμπνεύσει τους σύγχρονους φιλοσόφους να εξερευνήσουν τις τομές πίστης, λογικής και ντετερμινισμού.

Μελλοντικές συγκριτικές μελέτες θα μπορούσαν να εμβαθύνουν σε συγκεκριμένα ηθικά ζητήματα που γεφυρώνουν τις θεωρίες του Καντ και του Σπινόζα, όπως οι επιπτώσεις της ηθικής αυτονομίας έναντι του ντετερμινισμού. Για παράδειγμα, η εξέταση της έννοιας του καθήκοντος του Καντ παράλληλα με την ντετερμινιστική αντίληψη του Σπινόζα για τις ανθρώπινες πράξεις θα μπορούσε να οδηγήσει σε μοναδικές γνώσεις σχετικά με την ελεύθερη βούληση, ιδίως στην κοσμική ηθική. Μια άλλη πολύτιμη γραμμή συγκριτικής έρευνας θα μπορούσε να επικεντρωθεί στη φύση της ανθρώπινης ελευθερίας, όπως την αντιλαμβάνεται κάθε φιλόσοφος, αναλύοντας πώς η έννοια της ηθικής επιλογής του Καντ διαφέρει από την ορθολογική αποδοχή της αναγκαιότητας του Σπινόζα. Οι μελέτες αυτές θα ήταν πολύτιμες για την αποσαφήνιση των φιλοσοφικών αντιλήψεων περί ηθικής ευθύνης εντός ντετερμινιστικών ή αυτόνομων πλαισίων.

Η έρευνα θα μπορούσε να διερευνήσει νέους τομείς των μεταφυσικών ιδεών του Καντ και του Σπινόζα, ιδίως γύρω από τον εξελισσόμενο ρόλο του Θεού στη διαμόρφωση της ανθρώπινης ηθικής σκέψης. Καθώς και οι δύο φιλόσοφοι ασχολούνται με τα όρια της ανθρώπινης γνώσης, οι μελετητές θα μπορούσαν να μελετήσουν πώς αυτοί οι περιορισμοί αλληλεπιδρούν με τις τρέχουσες συζητήσεις για τον επιστημονικό ορθολογισμό, την πνευματικότητα και την εκκοσμίκευση. Επιπλέον, η ενοποιημένη άποψη του Σπινόζα για τον Θεό και τη φύση αποτελεί μια ευκαιρία να επανεξεταστεί η οικολογική ηθική, όπου μια ολιστική κατανόηση της ύπαρξης

ευθυγραμμίζεται καλά με τις σύγχρονες περιβαλλοντικές ανησυχίες, γεφυρώνοντας τη μεταφυσική με πειστικά ηθικά ζητήματα.

Στη σύγχρονη φιλοσοφία, η έννοια του Θεού παραμένει κεντρική στις συζητήσεις για τα ηθικά και υπαρξιακά πλαίσια. Ο Καντ και ο Σπινόζα παρέχουν συμπληρωματικές αλλά και αντίθετες προοπτικές, προσφέροντας αμφότεροι ιδέες για τον ρόλο των θεϊκών αρχών στην ανθρώπινη ζωή. Η διαρκής συνάφεια των ιδεών τους υποδηλώνει ότι ο Θεός, είτε θεωρείται ως ηθική αναγκαιότητα είτε ως ουσία της φύσης, είναι ουσιώδης για την κατανόηση του ανθρώπινου σκοπού και του ηθικού νόμου (Falckenberg, 2020- Brague, 2020). Υπό αυτή την έννοια, το έργο τους εξακολουθεί να διαμορφώνει τον φιλοσοφικό διάλογο, αναδεικνύοντας τον κρίσιμο ρόλο του Θεού στη συμφιλίωση του ορθολογισμού με την ηθική ακεραιότητα (Anscombe, 2020- Brague, 2020).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Allison, H. E. (2004). *Kant's transcendental idealism: An interpretation and defense* (Revised ed.). Yale University Press.

Ameriks, K. (2006). *Kant and the Historical Turn: Philosophy as Critical Interpretation*. Oxford University Press.

Anscombe, G. E. (2020). Modern moral philosophy. In *The definition of morality* (pp. 211-234). Routledge.

Ajvazi, I. (2021). *Reading Kant and Reading Spinoza*.

Boehm, O. (2014). *Kant's critique of Spinoza*. Oxford University Press.

Brague, R. (2020). *The law of God: The philosophical history of an idea*. University of Chicago Press.

Byrne, P. (2017). *Kant on god*. Routledge.

Carlisle, C. (2021). *Spinoza's religion: A new reading of the Ethics*. Princeton University Press.

Carriero, J. (1991). Spinoza's views on necessity in historical perspective. *Philosophical Topics*, 19(1), 47-96.

Carriero, J. (1994). On the Theological Roots of Spinoza's Argument for Monism. *Faith and Philosophy*, 11(4), 626-644.

Costa, E. (2023). Spinoza and the Hybrid Distinction of Attributes. *History of Philosophy & Logical Analysis*, 26(1), 28-53.

Deleuze, G. (2021). *Expressionism in philosophy: Spinoza*. Princeton University Press.

Diehl, U. W. (2021). Kant's Philosophy—Greatness and Limits. *VoegelinView*. Online, 17.

DiCenso, J. J. (2019). Practical Cognition of God. *Kant on the Question of Theology*, s, (455), 13-34.

De Spinoza, B. (2016). *The collected works of Spinoza, Volume II*. Princeton University Press.

De Spinoza, B. (2020). *The Philosophy of Spinoza (Vol. 1)*. Library of Alexandria.

Della Rocca, M. (Ed.). (2017). *The Oxford Handbook of Spinoza*. Oxford University Press.

Dewey, J. (1882). The pantheism of Spinoza. *The Journal of Speculative Philosophy*, 16(3), 249-257.

Deveaux, S. (2007). *The role of God in Spinoza's metaphysics*. Bloomsbury Publishing.

Duffy, S.B. (2009). Spinoza today: The current state of Spinoza scholarship. *Intellectual History Review*, 19(1), 111-132.

Eckstein, W. (1943). The religious element in Spinoza's philosophy. *The Journal of Religion*, 23(3), 153-163.

Evans, C. S. (2000). Kant and Kierkegaard on the possibility of metaphysics. In *Kant and Kierkegaard on religion* (pp. 3-24). Palgrave Macmillan UK.

Falckenberg, R. (2020). *History of modern philosophy*. Outlook Verlag.

Fraenkel, C. (2012). *Philosophical religions from Plato to Spinoza: Reason, religion, and autonomy*. Cambridge University Press.

Fremstedal, R. (2013). The Moral Argument for the Existence of God and Immortality: Kierkegaard and Kant. *Journal of religious ethics*, 41(1), 50-78.

Friedman, J. I. (1978). An Overview of Spinoza's "Ethics". *Synthese*, 37(1), 67-106.

Fugate, C. (2014). The highest good and Kant's proof(s) of God's existence. *History of Philosophy Quarterly*, 137-158.

Garrett, D. (2009). *Meaning in Spinoza's method*. Cambridge University Press.

Garver, E. (2006). Spinoza and the Discovery of Morality. *History of Philosophy Quarterly*, 23(4), 357-374.

Guyer, P. (2016). *The Virtues of Freedom: Selected Essays on Kant*. Oxford University Press.

Habermas, J. (1988). Morality and ethical life: Does Hegel's critique of Kant apply to discourse ethics. *Nw. UL Rev.*, 83, 38.

Hallett, H.F. (1942). Some recent criticisms of Spinoza (II.). *Mind*, 51(203), 223-243.

Hick, J. (1988). *God and the Universe of Faiths: Essays in the Philosophy of Religion*. Springer.

Hoffer, N. (2016). The Relation between God and the World in the Pre-Critical Kant: Was Kant a Spinozist?. *Kantian Review*, 21(2), 185-210.

Hughes, G. (2005). *The nature of God: An introduction to the philosophy of religion*. Routledge.

Hubbard, T. L. (2023). Immanence, Transcendence, and Cognition. *Journal of Mind & Behavior*, 44.

Johnson, R., & Cureton, A. (2004). *Kant's moral philosophy*.

Ikechukwu, A. M. (2023). Compatibility of freedom and determinism in Spinoza's ethics. *AMAMIHE Journal of Applied Philosophy*, 21(2).

Insole, C. J. (2016). *The intolerable God: Kant's theological journey*. Wm. B. Eerdmans Publishing.

Kant, I. (2004). *Prolegomena to any future metaphysics that will be able to come forward as science: with selections from the Critique of pure reason*. Cambridge university press.

Kant, I. (2020). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. In *Immanuel Kant* (pp. 17-98). Routledge.

Kant, I., & Bauer, B. (2023). *An Ancient Modern Problem. Jewish Universalisms: Mendelssohn, Cohen, and Humanity's Highest Good*, 17.

Kanterian, E. (2017). *Kant, God and metaphysics: The secret thorn*. Routledge.

Kerr-Lawson, A. (2000). *Freedom and free will in Spinoza and Santayana*. *The Journal of Speculative Philosophy*, 243-267.

Kisner, M. J. (2011). *Spinoza on human freedom: Reason, autonomy and the good life*. Cambridge University Press.

Kozyra, W. (2022). *Kant and Spinoza on the Old Covenant*. *Diametros*, 19(73), 1-19.

Kuehn, M. (1985). *Kant's transcendental deduction of God's existence as a postulate of pure practical reason*.

Laerke, M. (2017). *Aspects of Spinoza's theory of essence*. In *The actual and the possible: Modality and metaphysics in modern philosophy* (pp. 11-44).

Lin, M. (2007). *Spinoza's Arguments for the Existence of God*. *Philosophy and Phenomenological Research*, 75(2), 269-297.

Lipscomb, B. J. B., & Krueger, J. (Eds.). (2010). Kant's moral metaphysics: God, freedom, and immortality. Walter de Gruyter.

Lord, B. (2011). Kant and Spinozism. Transcendental Idealism and Immanence from Jacobi to Deleuze. Palgrave MacMillan.

Lloyd, G. (2020). Reconsidering Spinoza's 'rationalism'. *Australasian Philosophical Review*, 4(3), 196-215.

Lucero-Montaña, A. (2012). Spinoza's ethics: Freedom and determinism. Available at SSRN 2010571.

Lyden, J. C. (1989). Karl Barth's view on the knowledge of God and its relation to the philosophical epistemology of Immanuel Kant (Doctoral dissertation, The University of Chicago).

Macherey, P. (2023). Introduction to Spinoza's Ethics. Gutenberg.

Malhotra, V., & Bliss, R. (2021). Kantian Ethics Under Spinoza's God.

Malla, M. (2022, December). Spinoza's concept of God: Modern interpretations. In *The 7th International Conference on Contemporary Education, Social Sciences and Humanities (Philosophy of Being Human as the Core of Interdisciplinary Research)(ICCESH 2022)* (pp. 3-11). Atlantis Press.

Melamed, Y. Y. (2021). Spinoza on causa sui. In *A companion to Spinoza* (pp. 116-125).

Marcus, W., & Watkins, E. (2020). Kant on cognition and knowledge. *Synthesis*, 197(8), 3195-3213.

Martens, S. C. (1978). Spinoza on attributes. *Synthesis*, 37(1), 107-111.

Marshall, C. (2021). Kant and Spinoza. *A Companion to Spinoza*, 517-526.

Massimi, M. (2021). Points of view: Kant on perspective knowledge. *Synthese*, 198(Suppl 13), 3279-3296.

Mason, R. (1999). *The God of Spinoza: A philosophical study*. Cambridge University Press.

McShea, R. J. (1969). Spinoza on power. *Inquiry*, 12(1-4), 133-143.

McCormick, M. (2000). Why God Cannot Think: Kant, Omnipresence, and Consciousness. *Philo*, 3(1), 5-19.

Melamed, Y. (2010). Spinoza's 'Atheism', the Ethics, and the TTP. *Journal of the History of Ideas*, 71(3), 439-460.

Melamed, Y. Y. (2017). The causes of our belief in free will: Spinoza on necessary, 'innate,' yet false cognition.

Melamed, Y. Y. (2012). *Spinoza's metaphysics: Substance and thought*. Oxford University Press.

Miller, J. (2003). Spinoza and the concept of a law of nature. *History of Philosophy Quarterly*, 20(3), 257-276.

Morris, T. V. (2002). *Our idea of God: An introduction to philosophical theology*. Regent College Publishing.

Nadler, S. (2001). *Baruch Spinoza*. Cambridge University Press.

Nadler, S. (2001). Spinoza in the Garden of Good and Evil. In *The Problem of Evil in Early Modern Philosophy* (pp. 66-80).

Nadler, S. (2006). *Spinoza's ethics: An introduction*. Cambridge University Press.

Newstead, A. (2020). Knowledge Beyond Reason in Spinoza's Epistemology: Scientia Intuitiva and Amor Dei Intellectualis in Spinoza's Epistemology. *Australasian Philosophical Review*, 4(3), 250-258.

Norris, B. (2022). *Schelling and Spinoza: realism, idealism, and the absolute*. State University of New York Press.

Palmquist, S. R. (2009). Kant's religious argument for the existence of God: The ultimate dependence of human destiny on divine assistance. *Faith and Philosophy*, 26(1), 3-22.

Parkinson, G. H. (1971). Spinoza on the power and freedom of man. *The Monist*, 527-553.

Parkinson, G. H. R. (1977). Hegel, pantheism, and Spinoza. *Journal of the History of Ideas*, 38(3), 449-459.

Pasternack, L. (Ed.). (2020). *Immanuel Kant: Groundwork of the Metaphysics of Morals in Focus*. Routledge.

Paytas, T. (2020). Beneficent Governor of the Cosmos: Kant and Sidgwick on the Moral Necessity of God. In *Kantian and Sidgwickian Ethics* (pp. 210-244). Routledge.

Peden, K. (2020). *Spinoza contra phenomenology: French rationalism from Cavaillès to Deleuze*. Stanford University Press.

Pereboom, D. (1996). Kant on God, evil, and teleology. *Faith and Philosophy*, 13(4), 508-533.

Petrescu, A. (2014). The idea of God in Kantian philosophy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 163, 199-203.

Pines, S. (1983). On Spinoza's conception of human freedom and of good and evil. In *Spinoza, his Thought and Work* (pp. 147-159). Brill.

Popejoy, M. (2019). *Pantheism in Spinoza, Hegel, and Contemporary Philosophy of Religion* (Doctoral dissertation, Purdue University).

Renz, U. (2022). Spinoza's Epistemology. *The Cambridge Companion to Spinoza*, 141-86.

Renz, U., & Hutchins, B.R. (2021). Spinoza on human and divine knowledge. *A companion to Spinoza*, 251-264.

Runzo, J., & Runzo, J. (1993). Kant on Reason and Justified Belief in God. *World Views and Perceiving God*, 97-114.

Sandum, E. (2012). Ethics and freedom within Spinoza's system of necessary determinism (Master's thesis).

Schafer, K. (2022). Kant's Conception of Cognition and our Knowledge of Things-in-Themselves. *The sensible and intelligible worlds*, 248-78.

Schmidt, A. (2009). Substance monism and identity theory in Spinoza. In *The Cambridge companion to Spinoza's ethics* (pp. 79-98).

Sessions, G. (1977). Spinoza and Jeffers on man in nature. *Inquiry*, 20(1-4), 481-528.

Silverman, A. (2017). Monism and Number: A Case Study in the Development of Spinoza's Philosophy. *History of Philosophy Quarterly*, 34(3), 213-230.

Smith, D. J. (2021). "Clinging Stubbornly to the Antithesis of Assumptions": On the Difference Between Hegel's and Spinoza's Systems of Philosophy. *Research in Phenomenology*, 51(3), 351-371.

Solomon, R. C. (1974). Hegel's epistemology. *American Philosophical Quarterly*, 11(4), 277-289.

Stang, N. F. (2010). Kant's possibility proof. *History of Philosophy Quarterly*, 27(3), 275-299.

Stevenson, L. (2004). Freedom of Judgment in Descartes, Hume, Spinoza and Kant. *British Journal for the History of Philosophy*, 12(2), 223-246.

Stracenski, I. (2020). Spinoza's first philosophy and the knowledge of God (Doctoral dissertation, University of Sydney).

Tomaszewska, A. (2022). Kant's Rational Religion and the Radical Enlightenment.

Tomasi, G. (2016). God, the highest good, and the rationality of faith: Reflections on Kant's moral proof of the existence of God. In *The Highest Good in Kant's Philosophy* (pp. 111-129). De Gruyter.

Valera, L., & Vidal, G. (2022). Pantheism, panentheism, and ecosophy: getting back to Spinoza?. *Zygon®*, 57(3), 545-563.

Verbeek, T. (2017). *Spinoza's Theologico-political treatise: Exploring 'the will of God'*. Routledge.

Yovel, Y. (1973). Bible interpretation as philosophical praxis: A study of Spinoza and Kant. *Journal of the History of Philosophy*, 11(2), 189–212.

Yovel, Y. (1991). The infinite mode and natural laws in Spinoza. In *God and Nature* (pp. 79-96). Brill.

Yonover, J. M. (2021). Nietzsche, Spinoza, and etiology (on the example of free will). *European Journal of Philosophy*, 29(2), 459-474.

Walschots, M. Moral Necessity, Possibility, and Impossibility from Leibniz to Kant.

Watkins, E. (2009). Kant on the Hiddenness of God. *Kantian Review*, 14(1), 81-122.

Watt, A. J. (1972). The causality of God in Spinoza's philosophy. *Canadian Journal of Philosophy*, 2(2), 171-189.

Wierenga, E. R. (2018). *The nature of God: An inquiry into divine attributes*. Cornell University Press.

Willaschek, M., & Watkins, E. (2020). Kant on cognition and knowledge. *Synthesis*, 197(8), 3195-3213.

Zwick, M. (2007). Spinoza and Gödel: Causa Sui and undecidable truth. *Spinoza's Ethics and Modern Science*, 89-110.

B. Ελληνόγλωσσή βιβλιογραφία

Kant, I. (2008). *Η θρησκεία εντός των ορίων του λόγου και μόνο* (Religion Within the Limits of Reason Alone). Αθήνα: Πόλις.

Kant, I. (2017). *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών* [Groundwork of the Metaphysics of Morals]. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (ΠΕΚ).

Moreau, P.-F. (2019). *Ο Σπινόζα και ο Σπινοζισμός* [Spinoza and Spinozism]. Αθήνα: Σιδέρης Ι.

Moreau, P.-F. (2023). *Σπινόζα, κράτος και θρησκεία* (2η χαρτόδετη έκδοση) [Spinoza, State, and Religion (2nd paperback edition)]. Αθήνα: Σιδέρης Ι.

Παπαδάκη, Λ. (2017). *Ζητήματα ηθικής φιλοσοφίας και βιοηθικής: Καντιανές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Νήσος.